

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

Faculteit der Sociale Wetenschappen

IDEALEN HERZIEN

Terugkeer van gederadicaliseerde moslimjongeren

Masterscriptie Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid

Studiejaar 2013-2014

Karima EL-Aji

Studienummer: 300290

Onder begeleiding van: Prof. Dr. Marion van San

2de lezer: Prof. Dr. Justus Uitermark

VOORWOORD

Dit scriptieonderzoek is geschreven in het kader van de masteropleiding Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid ter afsluiting van de studie Sociologie aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Door de actualiteit van extremisme, radicalisme en Syrië-gangers, hoop ik met dit onderzoek meer inzicht te hebben geboden in hoe deradicalisering ontstaat en welke factoren de terugkeer van deze ex-radicalen in de samenleving bepalen.

Dit onderzoek kon niet tot stand komen zonder de begeleiding van Prof. Marion van San. Ik wil haar daarom hartelijk bedanken voor haar interesse in het onderwerp en haar waardevolle begeleiding.

Tevens is mijn dank groot aan mijn tweede lezer, Prof. Dr. J. Uitermark voor zijn kritische blik en voor zijn waardevolle literatuurverwijzing.

Ook wil ik al mijn respondenten bedanken die dit onderzoek mogelijk hebben gemaakt. Ondanks het gevoelige karakter van het onderwerp, hebben zij hun medewerking verleend aan dit onderzoek.

Daarnaast wil ik ook de heer M. Cheppih bedanken voor zijn hulp en nuttige informatie over het onderwerp van radicalisering en deradicalisering en voor het delen van zijn professionele ervaring op dit gebied.

Ten slotte was deze scriptie niet mogelijk geweest zonder de eindeloze steun en vertrouwen van mijn man. Mijn speciale dank aan hem en aan mijn kinderen Jouairia, Romaysa en Noaym die hun mama afgelopen maanden vaak hebben moeten missen. Aan hun draag ik dit onderzoek op. Ook mijn dank aan mijn familie en in het bijzonder mijn ouders die mij altijd hebben gesteund.

Karima El-Aji

Hoogvliet, Januari 2014

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord.....	II
Inhoudsopgave.....	V
1. Inleiding.....	1
2. Theoretisch kader	3
2.1. Radicalisering.....	3
2.2. Deradicalisering.....	5
2.2.1. Definities	5
2.2.2. Motieven voor deradicalisering.....	6
2.2.3. Fasen in het proces van deradicalisering.....	7
2.3. Terugkeer.....	8
2.3.1. Sociaal netwerk	8
2.3.2. Labeling.....	10
2.4. Onderzoeksvragen	13
3. Onderzoeksmethode.....	15
3.1. Methode	15
3.2. Operationaliseren	18
3.2.1. Radicalisering	18
3.2.2. Deradicalisering	18
3.2.3. Sociaal Netwerk	19
3.2.4. Labeling.....	20
4. Analyse radicalisering	21
4.1. Radicaliseringsproces.....	21
4.1.1. Politieke dimensie	21
4.1.2. Religieuze dimensie.....	24
4.1.3. Sociale dimensie	25
4.2. Hoe ver geradicaliseerd?	26

4.3.	Conclusies	29
5.	Deradicalisering	31
5.1	Begin van het einde	31
5.2	Factoren bij deradicalisering	32
5.2.1	Ideologie	32
5.2.2	Leefomstandigheden	34
5.3	Individueel of collectief deradicalisering	35
5.4	Een terugblik naar de radicale periode.....	37
5.5	Conclusies	38
6.	Analyse terugkeer	41
6.1	Ervaringen met terugkeer.....	41
6.1.1	Zichtbaar in de samenleving.....	42
6.1.2	Onzichtbaar in de samenleving.....	43
6.2	Sociaal netwerk	43
6.2.1	Inleiding.....	43
6.2.2	Rol van de ouders.....	44
6.2.3	Rol van de vrienden	49
6.2.4	Conclusies sociaal netwerk	52
6.3	Labeling.....	53
6.3.1	Labeling door omgeving en eigengemeenschap.....	54
6.3.2	Labeling door de samenleving	57
6.3.3	Reactie respondenten op labeling	59
6.4	Conclusies labeling.....	61
7.	Conclusies.....	65
	Literatuurlijst	70

1. INLEIDING

Na de aanslagen van 11 september 2001 op het World Trade Center en de aanslagen van Londen en Madrid, is radicalisering hoog op de politieke en wetenschappelijke agenda komen te staan. In Nederland is dit versterkt met de moord op Theo van Gogh. Al deze gebeurtenissen hebben geleid tot veel onderzoek naar radicalisme en terrorisme. Ook in 'politiek Den-Haag' heeft het tot verhitte debatten geleid.

Er zijn meerdere oorzaken aan te duiden, die bijdragen aan het proces van radicalisering. Ten eerste kan er sprake zijn van gebrek aan integratie, het heersende politieke klimaat, globalisering en gevoelens van vernedering en vervreemding (Koomen & Pligt, 2009; Slootman & Tillie, 2006). Ten tweede worden sociaal-psychologische factoren genoemd zoals isolement en contact met gelijkgestemden, die tot verandering van de eigen waarden en normen kunnen leiden (Slootman & Tillie, 2006; Buijs, Demant & Hamdy, 2006). Verder zou het maatschappelijke *discours* het gebruik van geweld onder jongeren legitimeren (De Graaff, de Poot & Kleemans, 2009). Daarnaast kan radicalisering ook vanuit een pedagogisch oogpunt worden gezien. Zo beschouwen Van San, Sieckelink en de Winter (2010) radicalisering als het gevolg van een vormingsproces van idealen dat een essentieel onderdeel uitmaakt van de sociale identiteitsontwikkeling. Zij spreken in hun onderzoek daarom niet over "radicale jongeren" maar over "jongeren met extreme idealen". Hiermee krijgt de benadering van het probleem een meer pedagogische dimensie.

Hierbij is het proces van deradicalisering minstens even belangrijk. Als er veel geschreven is over radicalisering, dan zou men verwachten dat ook het proces van deradicalisering voldoende is onderzocht. Niets is echter minder waar. Uit literatuur blijkt dat deradicaliseringsprocessen onder moslimjongeren tot eind 2000 maar heel beperkt onderwerp van onderzoek zijn geweest (Demant, Slootman, Buijs en Tillie 2008; Rabasa, Pettyjohn, Ghez & Boutecek, 2010; Cronin, 2006). Daar waar echter wel onderzoek is gedaan naar dit fenomeen blijkt uittreding een moeizaam proces te zijn (Demant et. al., 2008; Bovenkerk, 2010). Zo stellen Demant et. al. (2010) dat de publieke opinie en gebrek aan 'goodwill' onder de bevolking een belangrijke drempel vormen voor de uittreding van radicalen. Eenmaal een 'label' gekregen als radicaal, kan dit een belangrijke rol spelen bij het verduurzamen van het radicale gedrag. Dit wordt bovendien versterkt door de beschikbaarheid van moderne middelen zoals televisie en internet. De identiteit van een (ex-)radicaal kan als het ware op ieder moment blootgelegd worden, waarmee tegelijkertijd iemands radicale verleden wordt vereeuwigd in de digitale wereld.

De grote vraag is niettemin hoe het verder gaat als dergelijke ex-radicalen eenmaal afstand hebben genomen van hun radicale gedachtegoed, terwijl zij nog het 'etiket'

dragen van radicaal, terrorist of jihadist? Hoe zullen zij hun “normale” leven weer oppakken en hoe worden zij ontvangen door hun directe omgeving en de rest van de samenleving?

Wanneer ex-radicalen hun weg proberen te vinden in de samenleving, blijkt het beschikken over een sociaal netwerk en een voltijdse activiteit van essentieel belang (Rabasa et. al. 2010). Indien zij de mogelijkheden creëren én krijgen om te investeren in hun relatie en in hun toekomst, zullen zij zich steeds meer verbonden voelen met de samenleving. Dit zal ze weerbaarder maken tegen een “herradicaliseringsproces” of een ‘re-engagement’ (het herintreden tot een radicale groep). Hierbij is een stimulerende omgeving waar een ex-radicaal in terecht komt van cruciaal belang. Rabasa et al. (2010: 22) onderschrijven dit belang door te stellen dat:

“(...) the attitude of the community toward the former extremist can be a critical factor. When a community welcomes a former radical and helps him or her find work and develop new associations, the former extremist is less likely to regret the decision to disengage. By contrast, if a community ostracizes a former radical, that individual is likely to find it difficult to begin a career or find an alternative support network and, as a result, may gravitate back to the extremist group”.

In dit onderzoek zal daarom vooral worden stil gestaan bij de rol van het sociale netwerk bij de terugkeer van gederadicaliseerde jongeren naar de samenleving en de mate waarin zij last ondervinden van een label als gevolg van hun radicale verleden. Daarom is bij het onderzoek en de gehouden interviews gekeken naar de gehele radicale en post-radicalen “levensloop” van de respondenten.

2. THEORETISCH KADER

2.1. RADICALISERING

Alvorens in te gaan op het fenomeen van deradicalisering, is het van belang om kort stil te staan bij wat radicalisme en extremisme precies betekenen en welke factoren ertoe leiden dat mensen radicaliseren.

Demant et.al (2008:4) definiëren radicalisering als: "... een proces van delegitimatie. Het is een proces waarin het vertrouwen in het systeem afneemt en men zich terugtrekt in de eigen groep omdat men zich geen onderdeel meer voelt van de samenleving". In het verlengde hiervan definiëren Slootman en Tillie (2006) radicalisering als een proces waarin in toenemende mate de democratische samenleving zijn legitimiteit verliest in de ogen van het radicaliserende individu en het streven groeit naar een diepgaande verandering in de samenleving. Radicalisering is daarmee een proces waarin de steun aan het systeem afneemt en uiteindelijk ontzegd wordt. Zij noemen daarbij drie belangrijke motieven voor radicalisering. Als eerst het onrecht dat op verschillende vlakken wordt ervaren, zowel op het persoonlijke als op het collectieve vlak. Als reactie hierop gaat een persoon verder radicaliseren. Dit wordt ook wel de *politieke dimensie* van radicalisering genoemd (Buis et al. 2006). Ten tweede is er de behoefte om ergens bij te horen. Dit uit zich in een binding aan een groep met dezelfde opvattingen en ideologie. Deze dimensie van radicalisering wordt ook wel de *sociaal-culturele dimensie* genoemd (Buis e.a. 2006). Als laatst onderscheiden Slootman en Tillie de *religieuze dimensie* van radicalisering waar de behoefte aan zingeving centraal staat.

Kenmerken die zij bij islamitisch radicalisme onderscheiden zijn:

1. De islam ligt onder vuur en wordt bedreigd.
2. Burgerlijke machthebbers hebben bijgedragen aan deze marginalisering en moeten daarom gewantrouwd worden; verzet tegen hen is gerechtvaardigd.
3. Religieuze gezagdragers berusten in deze situatie en plegen daarom verraad aan het geloof.
4. De grondslagen van het geloof moeten worden hersteld door een terugkeer naar de echte religieuze normen en waarden en door een letterlijke interpretatie van de koran.
5. De eigen religie is superieur en zou de grondslag moeten vormen voor de samenleving en de leidraad moeten zijn voor de politiek.
6. De ware gelovige moet een actieve rol spelen bij het verwezenlijken van deze samenleving, wat gezien wordt als een urgente zaak.

Azca (2011) legt bij de definitie van radicalisering een direct verband met het bestaan van een identiteitscrisis bij het radicaliserende individu. Hij definieert het als “een identiteitsdaad die dient om deze identiteitscrisis te doorbreken” (Azca, 2011; 42). Een radicaliserend persoon doorloopt volgens Azca een micro-sociologisch proces van “radical reasoning” dat gekenmerkt wordt door cognitieve openingen en/of morele schokken waardoor iemand zich open en vatbaar stelt voor (verdere) radicalisering.

Het is daarnaast van belang om te realiseren dat radicalisering een proces is en niet een abrupte omslag in het gedachtegoed van een persoon. Volgens een aantal onderzoekers verloopt het radicaliseringsproces in verschillende fases. Daarbij is er sprake van een piramide-achtige vorm: hoe verder je in dat proces komt, des te minder radicalen een volgende stap in dat proces nemen. De harde kern die uiteindelijk bereid is geweld te gebruiken bevinden zich als het ware aan de top van deze piramide en is hierdoor dus klein (De Graaff et.al.2009). In het geval er geweld wordt gebruikt, dan is er sprake van extremisme. “Extremisme is de sterkste vorm van radicalisme en kenmerkt zich door een gewelddadige toepassing van beginselen. Extremisme wijst democratische waarden en processen af en presenteert daarbij de eigen ideologie als de universeel geldende” (Slootman en Tillie 2006: 16). Kenmerken van islamitisch extremisme die zij daarbij noemen, naast de hierboven genoemde kenmerken van radicalisering, zijn als volgt samen te vatten:

7. Het verwezenlijken van de ideale, goddelijk, samenleving is het hoogste doel (utopische).
8. Het nastreven hiervan is een plicht voor elke gelovige die alle middelen heiligt, inclusief geweld.
9. Tegenstellingen worden verabsoluteerd en vijand wordt gedemoniseerd, doordat de activisten zichzelf zien als de strijders van het goede die het kwaad bestrijden.

Daarnaast maken Van den Bos, Loseman en Doosje (2009) bij radicalisering onderscheid tussen de onderstaande vier stadia van radicalisering:

- Het eerste stadium is vatbaarheid voor een radicaal gedachtegoed;
- Het tweede stadium bevinden zich de sympathisanten van een radicaal gedachtegoed;
- In het derde stadium bevinden zich actieve aanhangers van een radicaal gedachtegoed;
- Het vierde en tevens laatste stadium daarin bevinden zich de jongeren deel uitmaken van extremistische of terroristische organisatie.

2.2. DERADICALISERING

2.2.1. DEFINITIES

Bij deradicalisering is het de vraag of het gezien kan worden als een proces waarin alleen radicaal gedrag worden losgelaten, of als een proces waar *ook* afstand wordt gedaan van de radicale ideologie en de daarmee samenhangende uitingen (Demant, Wagenaar & Donselaar, 2009: 32). Zo stellen Demant et al. (2008) dat deradicalisering een omgekeerd proces is van radicalisering: een proces van minder radicaal worden. Zij maken onderscheid tussen twee niveaus waarop dit veranderingsproces plaats kan vinden. Het eerste is een verandering op het niveau van *gedrag* waarbij afstand wordt gedaan van gewelddadige acties. Daarnaast kan een verandering ook op niveau van *opvattingen* plaatsvinden. Op dit niveau is het van belang dat het vertrouwen in het systeem toeneemt en men deel wil uitmaken van de samenleving en daarbij louter middelen inzet die passen binnen de democratische rechtsorde. Concreet, geweld wordt afgezworen en niet meer als middel gezien om maatschappelijke en/of politieke veranderingen teweeg te brengen.

Ook Bjørgo en Horgan (2009) stellen dat dit onderscheid moet worden gemaakt en cognities en gedrag conceptueel los van elkaar moeten worden bestudeerd om inzicht te vergroten in het complexe deradicaliseringsproces. Rabasa et al. (2010) beamen eveneens het onderscheid tussen “change of behavior” (disengagement) en “change of belief” (deradicalisation), en leggen in tegenstelling tot Demant et al (2008) de nadruk op de onafhankelijkheid tussen deradicalisering en disengagement. Met het maken van dit onderscheid is deradicalisering dus geen voorwaarde voor disengagement en zal disengagement niet per definitie leiden tot deradicalisering (Bjørgo en Horgan, 2009).

Naast het onderscheid tussen *gedrag* en *opvattingen* dient men volgens Demant et al. (2008) ook oog te hebben voor het onderscheid tussen deradicalisering op *individueel niveau* en *collectief niveau*. Het collectief niveau, ook wel *teruggang* genoemd (decline) houdt in dat een radicale beweging stopt met haar radicale acties. Dit kan onder andere zijn doordat de beweging ophoudt te bestaan of een hervorming ondergaat waarin zij haar gewelddadige ideologie herzielt. Bij individuele deradicalisering zijn er verschillende vormen te onderscheiden. Het staken van gewelddadige activiteiten door een individu is hier een voorbeeld van. *Uittreding uit* een radicale groep is ook een vorm van deradicalisering. Deze vorm wordt in de literatuur ook wel *disengagement* genoemd. Ten slotte kan een individuele deradicalisering ook bestaan uit het matigen van radicale opvattingen en radicaal gedrag (ibid.).

Met het oog op de geformuleerde probleemstelling zal dit onderzoek zich richten op deradicalisering op individueel niveau. Hierbij zal enerzijds aandacht zijn voor personen die uittreden (disengagement) uit een radicale beweging. Anderzijds betreft het ook het matigen van ideeën en gedrag. Daarbij hanteer ik de definitie van Demant et.al. waarbij deradicalisering gezien wordt als een proces van minder radicaal zijn, dus ook het matigen van ideeën en een stap terug zetten valt daaronder.

2.2.2. MOTIEVEN VOOR DERADICALISERING

Bjørgo en Horgan stellen dat er weinig terroristische groeperingen het meer dan enkele maanden, in uitzonderlijke gevallen jaren, volhouden, voordat ze tot een einde komen. En vrijwel elk individu dat betrokken is bij terrorisme, treedt vroeg of laat uit, vrijwillig of onvrijwillig” (Bjørgo, 2009). In de literatuur worden verschillende motieven voor individuele deradicalisering genoemd. Demant et.al (2008) onderscheiden drie belangrijke motieven die een rol spelen bij deradicalisering. Ten eerste de normatieve factoren: als het *aanbod vanuit de radicale beweging niet meer aansluit op de vraag* c.q. behoefte van een individu. Hierbij speelt de ideologie een belangrijke rol. Als het individu tot het besef komt dat zijn visie op de samenleving niet haalbaar is, zal dit uiteindelijk leiden tot een verandering in deze visie en het vergroten van het besef dat men onderdeel is van de samenleving. Ten tweede spelen affectieve factoren een rol, bijvoorbeeld *een falende organisatie of subcultuur*. Dit heeft betrekking op interne verhoudingen en strubbelingen binnen de groep die vervolgens ten koste gaan van imago en aantrekkingskracht van de organisatie of subcultuur. Ten derde is er sprake van continuerende factoren, zoals de *praktische leefomstandigheden* van de betrokkenen. Men kan op een gegeven moment namelijk verlangen naar een ‘gewoon’ leven, waarin er vrijheid is om deel te nemen aan de dagelijkse gang van zaken binnen de samenleving.

Bjørgo (2009) maakt bij de motieven voor disengagement onderscheid tussen push-, pull- en weerhoudende factoren. Pushfactoren zijn factoren en omstandigheden die een extremist “pushen” uit de groep te treden. Voorbeelden hiervan zijn het besef dat de doelen van de groepering onbereikbaar zijn en er teleurstelling is ontstaan jegens de leiders van de groepering. Pullfactoren zijn factoren die een andere groepering dan de radicale beweging aantrekkelijk maken. Hieronder valt bijvoorbeeld onderwijs, scholing, arbeid en het stichten van een gezin. Als deze factoren aanwezig zijn kan het individu een conventioneel leven leiden. Deze pullfactoren zijn te vergelijken met de zogenaamde praktische leefomstandigheden van Demant et al. (2008) zoals hierboven uiteengezet. Weerhoudende factoren zijn de omstandigheden die het verlaten van een groep moeilijk maken. Zo kan een radicaal angst hebben voor de *negatieve gevolgen* zoals stigmatisering en dreigende strafzaken (Demant et al. 2008).

Bij collectieve beëindiging van een radicale beweging noemt Cronin (2009) zes mogelijkheden van beëindiging, namelijk: 1) *“onthoofding”* door de arrestatie of het doden van de leider 2) *succes*, omdat als een beweging haar doelen heeft kunnen behalen, er geen reden meer is voor het voortbestaan hiervan 3) *mislukken*, door bijvoorbeeld onderlinge strijd waardoor de beweging uit elkaar valt 4) *repressie en onderdrukking* vanuit de Staat zodat het functioneren van de beweging onmogelijk wordt gemaakt 5) *onderhandeling* met de Staat die er toe leiden dat de beweging deel uitmaakt van het “reguliere” bestel en 6) *Heroriëntatie*, waarbij de beweging overgaat naar andere doelstellingen, bijvoorbeeld naar een criminele organisatie.

2.2.3. FASEN IN HET PROCES VAN DERADICALISERING

Om grip te krijgen op deradicalisering, is het van belang om inzicht te hebben in de fasen die een dergelijk proces kenmerken. De fasen in het proces van uittreding uit radicale bewegingen zijn door verschillende onderzoekers beschreven (Wright, 1988 in Demant, 2008 en Rabasa et al 2010). Rabasa et al. (2010) onderscheiden een zestal fasen in het proces van uittreding uit een radicale groep, namelijk:

1. Trigger, oftewel de traumatische gebeurtenis die leidt tot een cognitieve opening en tot twijfel aan de meerwaarde van de groep;
2. Overzicht en reflectie waar het individu de “kosten en baten” tegen elkaar afweegt van het lidmaatschap van de radicale groep. Hier spelen vooral push, pull en weerhoudende factoren een rol (Bjørge, in Rabasa et al. 2010);
3. Losmaken (turning point), of het beslismoment waarin de meerwaarde van het terugtrekken hoger is dan die van het blijven in de groep;
4. Uittreden (disengagement), of de daadwerkelijke terugtreding uit de groep. Bij deze stap worden de banden met de groepering en de groepsleden verbroken en wordt de groep definitief verlaten;
5. Ontwikkeling van een nieuwe identiteit en re-integratie in de samenleving. De uittreder staat in deze fase nog tussen twee werelden waarbij de radicale identiteit wordt ontmanteld en gebouwd wordt aan een nieuwe identiteit;
6. “Likelihood of recidivism”, oftewel het wel of niet succesvol re-integreren in de samenleving.

In dit onderzoek zal het accent liggen op de laatste twee fasen van deradicalisering, omdat ik in mijn onderzoek vooral mij gaan focussen op de ervaringen van ex-radicalen nadat ze zijn uitgetreden en/of gederadicaliseerd.

2.3. TERUGKEER

2.3.1. SOCIAAL NETWERK

Om inzicht te krijgen in het deradicaliseringsproces is het ten eerste van belang om te onderzoeken hoe het deradicaliseringsproces op gang komt. In deze fase wordt beschreven hoe een individu zijn radicale gedachtegoed verlaat en langzamerhand een nieuwe ideologie en “nieuwe” identiteit ontwikkelt. Hij laat de oude radicale leefstijl, eventueel behorend bij een radicale groep, langzaam los en probeert zijn weg te vinden in de “nieuwe” samenleving. Ten tweede, is het ook van belang om te begrijpen hoe de fase verloopt waarin het individu wel of niet succesvol in staat is geweest om te re-integreren in de “mainstream” samenleving. Als de voorwaarden voor een “normale” deelname aan de samenleving ontbreken, kan dit namelijk leiden tot re-engagement of herradicaliseren. Rabasa et al. (2010) noemen in dit kader vier hypothesen die van belang kunnen zijn voor een succesvolle re-integratie. Als eerst gaat het om het vinden van een *gematigd sociaal netwerk* waar hij/zij zich thuis kan voelen. Het gaat hierbij niet alleen om de behoefte aan vrienden en familie, maar vooral de manier waarop het sociaal netwerk tegen de ex-radicaal aankijkt kan zijn gedrag verder vormgeven. Het gaat dus hierbij om de vraag of de ex-radicaal last blijft houden van zijn radicale imago, ook wel *label* te noemen, nadat hij opnieuw zijn plek probeert te vinden in de samenleving. Ten tweede is het vinden van een *fulltime activiteit* (opleiding of duurzame baan) van groot belang die enerzijds zorgt voor onafhankelijkheid en anderzijds voor waardigheid en het gevoel bij te dragen aan de samenleving. De derde en volgens Rabasa et al. (ibid) de belangrijkste voorwaarde voor het tegengaan van recidief gedrag is de aanwezigheid van een “*supportive community*” die de ex-radicaal verwelkomt en hem verder helpt bij het vinden van zijn plek binnen de samenleving. Tot slot duidt Rabasa et al. op het werkelijk *deradicaliseren* van het individu. Dit is een ideologische verandering die plaats kan vinden na het terugtreden waardoor de kans op re-engagement zeer klein wordt. De ideologische verandering is echter lastiger, en komt volgens Rabasa zelden voor, omdat ex-radicalen de leefregels van hun ideologie als verplichtingen zien die gebaseerd zijn op religie. (AIVD 2010, Rabasa 2010)

De hierboven genoemde voorwaarden voor succesvol re-integreren (sociaal netwerk, fulltime activiteit en supportive community) komen ook indirect aan de orde in de oratie van Bovenkerk (2010). Hij verwees naar het belang van sociaal kapitaal bij het uitreden uit radicale bewegingen en noemde de Molukke treinkapers hierbij als voorbeeld. De jongeren waren betrokken bij verschillende gijzelingen. Van de 23 vrijgekomen Molukkers, is geen één van hen gerecidiveerd. Na hun detentie zijn de meesten van hen getrouwd of samen gaan wonen. Tijdens of na hun gevangenisstraf hebben de meeste van hen een opleiding gevolgd en een baan gevonden. Volgens

Bartels (in Bovenkerk, 2010) beschikte deze groep over de mogelijkheid om een baan, een huis en een partner te vinden. Zij ontvingen steun van hun familie en behoorden tot een etnische groep met een duidelijke identiteit.

Ook in verschillende landen als Egypte, Saudi-Arabië en Indonesië waar ze met moslim-extremisten te maken hebben, zijn en worden er verschillende programma's ingezet voor het bevorderen van deradicalisering. De aanpak is primair gericht op het vergroten en wegwerken van het tekort aan sociaal kapitaal (Rabasa, 2010 & Bovenkerk, 2010). Praktisch houdt dit onder meer in, dat er een opleiding en professionele ondersteuning worden aangeboden om weer deel te kunnen nemen aan de samenleving. Bij dergelijke trajecten worden doorgaans ook de families betrokken. Bjørgo (2009) constateert dat de meest succesvolle deradicaliseringsprogramma's in Saudi-Arabië en Indonesië gebaseerd zijn op het combineren van enerzijds het beïnvloeden van de ideologie en gedrag en anderzijds op het betrekken van sociale banden zoals familie en vrienden.

Bij pas gederadicaliseerde jongeren die nog tussen twee werelden staan, namelijk enerzijds de radicale groep die zij hebben verlaten en anderzijds de nieuwe groep waar zij aansluiting bij zoeken, is het belang van een sociaal netwerk wellicht groter dan ooit. De ex-radicalen zijn echter nog op zoek naar de binding met de nieuwe groep en missen dus nog die verbondenheid. Gevolg hiervan is dat zwakke sociale relaties leiden tot terughoudendheid met het mobiliseren van hulp (Engbersen, 2005).

Een duidelijk positief effect van het hebben van een sterke sociale netwerk is het makkelijker aan een baan, een partner en/of nieuwe sociale contacten kunnen komen. Deze sterke inbedding in het sociale netwerk levert indirect ook een mate van "sociale controle" op (Engbersen, 2005). Dit zorgt ervoor dat de leden van het sociale netwerk zich houden en committeren aan de regels en gewoontes van de dominante groep.

Rabasa (2010) benadrukt het belang van een sociaal netwerk bij het deradicaliseringsproces. Het wel of niet hebben van een dergelijk netwerk dat steun en hulp biedt is bepalend voor het feit of een ex-radicaal "disengaged" blijft of juist "re-engaged". Als een ex-radicaal namelijk in staat is om een nieuw sociaal netwerk te ontwikkelen dat hem helpt vooruit te komen en zijn leefomstandigheden te verbeteren door het vinden van een baan, zal de kans op het "re-engagen" klein blijven (Rabasa, 2010).

In het onderhavige onderzoek zal ik mij daarom bij het bestuderen van het proces van terugkeer van gederadicaliseerde jongeren in de samenleving deze hypothese als leidraad nemen. Daarbij zal ik me primair richten op de rol van het sociaal netwerk binnen dat proces en de mate waarin labeling als een beperkende factor hierin functioneert.

2.3.2. LABELING

Zoals eerder is gesteld, kan de kijk van de samenleving naar een ex-radicaal zijn of haar terugkeer in hoge mate beperken dan wel versnellen. Het is daarom het onderzoeken waard of er sprake is van een label bij gederadicaliseerde jongeren en hoe dit hun terugkeer in de samenleving heeft beïnvloed. In de labelingtheorie van Becker (1963) wordt gesteld dat het 'publiek' (de samenleving) bepaalt of de begane 'daad' wel of niet bestempeld kan worden als zijnde 'deviant'. Deviant gedrag wordt als het ware deels maatschappelijk geconstrueerd. De interactie die plaatsvindt tussen burgers (gestoeld op de bestaande waarden en normen) geven aan wat onder 'normaal' gedrag geschaard kan worden en wat beschouwd kan worden als deviant gedrag. Dit betreft de interactie tussen de meerderheid (ingroup) en de minderheid (outgroup). De meerderheid heeft hierbij een versterkte positie door de macht van het getal en krijgt hierbij het monopolie om een bepaald soort gedrag te 'etiketteren' middels een moreel negatief bedoeld 'label' van deviant gedrag (Zijderveld, 1998). Men weet pas dat zijn handelen als deviant wordt gezien, als de reactie van anderen duidelijk wordt. Hierbij doorloopt een persoon een "carrière" met diverse stadia alvorens hij een etiket van afwijkend gedrag krijgt. In de meeste situaties kent een etiket in eerste instantie haar oorsprong in een incident dat heeft plaatsgevonden waarbij sprake was van normoverschrijdend gedrag. Dit wordt vervolgens door de omgeving waargenomen en wordt voorzien van een negatief etiket (Zijderveld 1998). Volgens Becker (1963) valt niet elke normovertreding altijd onder deviant gedrag. Het is het interactieproces tussen de overtreder en de groep dat ervoor zorgt dat het handelen van de overtreder als 'afwijkend' wordt geëtiketteerd. Het beeld dat Becker schetst van het labelingsproces staat in lijn met het welbekende Thomas theorema: *'If men define situations as real, they are real in their consequences'* (Zijderveld, 1998:136). Het mechanisme dat hij hier beschrijft legt de nadruk op het proces waarin definities van de werkelijkheid, die als normaal worden gezien door de desbetreffende groep en subcultuur, buiten deze groep en subcultuur als afwijkend worden beschouwd. Zo kan het deelnemen aan een subcultuur eerst een proces behoeven waarin de deviant opnieuw gesocialiseerd als ook geëncultuureerd moet worden (Zijderveld, 1998). De nieuwe groep gelijkgezinden en subcultuur zullen daarna tezamen als nieuwe werkelijkheid worden gekenschetst door deze voormalige outsider. Hierbij leert hij een werkelijkheid kennen waarin er sprake is van een nieuwe en duidelijke identiteit. Deze visie kent een soortgelijke werking binnen de "zelf-vervullende profetie". Specifieker, daar waar de normovertreder als deviant wordt beschouwd door de normstellende groep zal hij zich ook daadwerkelijk als normoverschrijder gedragen. Dit betreft een proces waarin sprake is van etiketteren, definiëren, identificeren, segregeren, beschrijven, accentueren en het aanwakkeren van de aspecten waarover men niet positief is gestemd (Zijderveld, 1998).

De identiteit en gedragingen van een individu worden dus mede gevormd door de voorstelling die hij denkt dat anderen van hem hebben. Cooley (1922) noemt dit de "looking-glass self", waarbij een individu zichzelf ziet door de ogen van de anderen. Cooley maakt hierbij onderscheid tussen drie stappen. Als eerste probeert men een voorstelling te maken van hoe anderen hem of haar zien. Hierna volgt de fase waarin men ook nog een voorstelling probeert te vormen van het oordeel wat anderen over hem of haar hebben (Zijderveld, 1998). Dit leidt als laatste tot een positief of negatief zelfgevoel dat zich vervolgens uit in een bijpassende reactie. Hierdoor is het een veel voorkomend fenomeen dat menig deviant zijn aansluiting zoekt bij soortgestemde/soortgelijken, omdat zijn gedrag als 'niet afwijkend' en dus normaal wordt gezien binnen deze groep.

In het geval van geradicaliseerde jongeren, kunnen we vaststellen dat deze jongeren een duidelijk en herkenbaar etiket hebben gekregen. De vraag is of dit etiket na het afzweren van het radicale gedachtegoed door de samenleving wordt losgelaten. Een gederadicaliseerde die dus terug probeert te komen naar de mainstream samenleving, zal in ieder geval in de beginperiode van zijn deradicalisering, geconfronteerd worden met zijn eigen verleden. Dit kan zich uiten in het label dat hij/zij aangeplakt krijgt door (een deel) van zijn/haar omgeving. De theorie van Edwin Lemmert, die gezien kan worden als voorganger van de labelingtheorie, benoemt een tweedeling in deviant gedrag. Hij onderscheidt twee vormen van deviantie: primaire en secundaire deviantie. Bij primaire deviantie is het deviant gedrag nog onzichtbaar voor de samenleving, ondanks het bestaan hiervan. Na het overtreden kan daarna alsnog verder normaal gefunctioneerd worden binnen de maatschappij. Daar waar dit normovertredend gedrag herhaaldelijk wordt begaan en dit zichtbaar wordt voor de omgeving zullen maatschappelijke reacties volgen die leiden tot negatieve etikettering (Zijderveld, 1998). Men spreekt in dit geval van secundaire deviantie.

In het kader van dit scriptieonderzoek zal daarom worden onderzocht wat deze labeling voor effect heeft gehad op de re-integratie van gederadicaliseerde moslimjongeren en hoe zij daarmee zijn omgegaan bij het opnieuw vinden van een plek binnen de mainstream samenleving.

Volgens Becker hebben de personen die gelabeld zijn een aantal gemeenschappelijke kenmerken. Ten eerste worden zij door de buitenwereld gelabeld als radicalen. Ten tweede zijn de ervaringen en het proces dat ze doorlopen om gelabeld te worden vergelijkbaar. Als laatste zijn de reacties van de gelabelde personen op dat etiket ook enigszins vergelijkbaar.

Becker noemt vervolgens een aantal dimensies dat de mate bepaalt waarin mensen reageren op overtredend gedrag. Ten eerste speelt *de tijd* waarin deviantie plaatsvindt een rol; wat in het ene decennium als afwijkend wordt gezien, kan in een volgend

decennium maatschappelijk geaccepteerd zijn. Zo zien we nu dat radicaliserende moslimjongeren bijna dagelijks in de media een punt van aandacht zijn. Volgens Jean Tillie in het NCRV-documentaire “Altijd wat” van 28 mei 2013 zitten wij nu “in een radicale tijd”. Als gevolg van de aandacht voor dit onderwerp kunnen radicalen meer last hebben van labeling dan als dit een minder bekend verschijnsel zou zijn. Ten tweede is volgens Becker de mate waarin een persoon gelabeld wordt, afhankelijk van *de groep* waartoe een persoon behoort. Een blank persoon of iemand uit de middenklasse zal anders gelabeld en veroordeeld worden bij norm-overschrijdend gedrag dan een donker persoon of iemand uit een achterstandswijk. Bij radicale moslimjongeren gaat het vaak om allochtone Nederlanders uit lagere sociale klassen.

Al het bovenstaande toont aan dat een radicaal “een enorme culturele barrière” moet overwinnen om de stap te nemen tot deradicaliseren. Wij zouden echter volgens Tillie in de bovengenoemde documentaire beter deze jongeren moeten erkennen en goed luisteren naar hun verhaal. In die documentaire werden Syriëgangers bijvoorbeeld vergeleken met radicale Nederlandse jongeren van de jaren dertig die naar Spanje vertrokken om tegen Franco te vechten. Hoewel beide groepen veel gemeenschappelijke kenmerken hebben, werden de communistische jongeren gerespecteerd, erkend en hebben zelfs een monument gekregen. De Syriëgangers worden daarentegen gevreesd bij hun terugkeer en vastgehouden. Dit heeft volgens Tillie zowel met de tijdgeest te maken waarin het plaatsvindt, namelijk een tijd waar radicalisme breed afgekeurd wordt binnen de samenleving, als met de groep waar deze radicalen toe behoren, namelijk moslimjongeren uit lage sociale milieus. Wij zouden hier kunnen spreken van het ontbreken van een “supportive community” zoals door Rabasa et. al (2010) is gedefinieerd als een essentiële factor voor een succesvolle terugkeer in de samenleving.

2.4. ONDERZOEKSVRAGEN

Op basis van de bovenstaande uiteenzetting zijn de volgende onderzoeksvragen gedestilleerd die de structuur en de inhoud van het scriptieonderzoek zullen bepalen

- 1. Hoe ervaren moslimjongeren hun terugkeer in de samenleving na hun deradicalisering?*
- 2. Is er sprake van labeling van deze jongeren?*
- 3. In hoeverre hebben zij bij hun terugkeer steun gekregen van hun sociaal netwerk?*
- 4. In hoeverre heeft deze steun feitelijk hun re-integratie bevorderd?*

3. ONDERZOEKSMETHODE

3.1. METHODE

Deradicalisering van moslimjongeren in Nederland is een relatief recent fenomeen. Tijdens de zoektocht naar respondenten, ben ik er achter gekomen dat het een beperkte groep is en dat het daardoor moeilijk is om potentiële respondenten te vinden. Als gevolg hiervan is de omvang van de onderzoeksgroep beperkt gebleven. Hoewel ik verwacht had dat het benaderen van potentiële respondenten en het verkrijgen van hun medewerking goed zou verlopen (omdat ik zelf moslima ben en daardoor mogelijk laagdrempeliger zou zijn voor hen), was het toch moeilijk om jongeren bereid te vinden deel te nemen aan mijn onderzoek. In de meeste gevallen willen zij niet al te expliciet stilstaan bij hun verleden zodat zij niet herkend worden als individuen met een radicaal verleden. Dit was enkele keren het geval ondanks de nadrukkelijke toezegging dat de interviews en de verwerking daarvan volledig geanonimiseerd zou worden. Enkele “bekende” ex-radicalen waarvan ik verwacht c.q. gehoopt had dat zij deel zouden nemen aan het onderzoek omdat het onderhavige onderzoek hun terugkeer benadert vooral vanuit hun eigen ervaring, hebben ook geen medewerking getoond. Een vaak gehoorde reden is dat zij al die onderzoeken moe zijn.

De algemene indruk is dat mensen terughoudend zijn met medewerking aan onderzoeken, in het bijzonder als het gaat om een onderwerp dat maatschappelijk gevoelig ligt, ondanks toezeggingen over anonimiseren van het onderzoek. Hierdoor was het dan ook een lange en moeizame zoektocht om aan respondenten te komen. Vaak liep het spoor gewoon dood of zagen kandidaten op het laatste moment toch af van deelname.

Om de kans te vergroten op een zo groot mogelijke groep respondenten, heb ik een oproep gedaan via mijn netwerk zowel via mails, WhatsApp, Facebook en “via via”. Ook heb ik uitvoerig op internet gezocht naar voorbeelden van gederadicaliseerde jongeren. Verder ben ik bij verschillende moskeeën en verenigingen geweest om rond te vragen naar mogelijke informanten. Ten slotte heb ik verschillende bijeenkomsten bijgewoond die over radicalisering en Syrië-gangers gingen.

Alle bovenstaande inspanningen hebben uiteindelijk geresulteerd in acht respondenten, waarmee interviews zijn afgenomen. Aan de hand van de onderstaande kenmerken van Demant et.al. (2009) heb ik zes daarvan geselecteerd om mee te nemen in dit onderzoek. De andere twee respondenten waren eerder orthodox te omschrijven en voldeden niet geheel aan het profiel van ex-radicaal.

Demant et al. (2009) hebben gebruik gemaakt van de onderstaande kenmerken om te kijken of er sprake is van verandering in gedrag bij de ex-radicalen jongeren. Deze heb ik ook als leidraad genomen bij het selecteren en beoordelen van de profielen van potentiële respondenten:

- Daadwerkelijke afzwering van gewelddadige acties, indien hier sprake van is geweest;
- Het opzeggen van lidmaatschap bij de islamitische radicale groepering;
- Geen deelname meer aan radicale activiteiten;
- Het matigen van radicale opvattingen;
- Niet meer dragen van kledij met ideologische motieven; zoals de boerka
- Het staken van radicale uitingen

De interviews hebben op verschillende locaties plaatsgevonden. Twee interviews hebben bij de respondenten thuis plaats gevonden, één op de eigen zaak van de respondent, twee op de Erasmus Universiteit en één in een café. De interviews werden opgenomen en letterlijk uitgetikt. De tekst heb ik daarna opgedeeld in onderdelen en gerangschikt per thema.

Om een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van de radicale en post-radicalen levensloop van de respondenten, heb ik naar het proces gekeken van hun leven vóór de deradicalisering, tijdens hun deradicaliseringsproces en het leven na, dus hun terugkeer naar de samenleving.

Mijn onderzoek is kwalitatief van aard. Ik heb voornamelijk gekeken naar de beschrijvingen, ervaringen en interpretaties van mijn informanten. Hierbij heb ik gebruik gemaakt van semi- gestructureerde interviews waarin de hoofdvragen en de essentie van mijn onderzoeksvragen terugkwamen. Tijdens deze interviews kon ik de ruimte bieden voor toelichting daar waar nodig is en kon ik doorvragen naar aanleiding van de reacties van de geïnterviewde. De interviews duurden gemiddelde 45 min tot anderhalf uur.

Het is van belang om te benadrukken dat het om een beperkte groep gaat, namelijk 6 respondenten. Hierdoor zijn de resultaten uit het onderzoek dus beperkt generaliseerbaar. De getrokken conclusies op basis van deze interviews dienen daarom met de nodige voorzichtigheid te worden aangenomen. Aan de andere kant is het goed om te vermelden dat het om een moeilijk toegankelijke groep gaat. Hierdoor kunnen we stellen dat de beschrijvingen die deze respondenten geven

zodanig rijk zijn dat we er wel wat van kunnen leren bij het bestuderen van het fenomeen van deradicalisering. Het geeft een beeld van hoe deze mensen denken en voelen, maar zonder in de verleiding te komen algemene conclusies te trekken over deze groep.

Om antwoord te vinden op de onderzoeksvragen uit hoofdstuk 2, heb ik, zoals hierboven is aangegeven, een zestal interviews gevoerd met jongeren die in hun jongere jaren andere extreme(re) idealen¹ hadden dan nu. Eén daarvan is een dame. De leeftijd van de respondenten op het moment van interviewen varieert tussen 27 en 36 jaar. Alle zes zijn hoogopgeleid. Zij hebben op het moment van de interviews allen een baan, op één na. Alle zes zijn getrouwd, waarvan vijf ook kinderen hebben.

De personen met wie ik de interviews heb gehouden hebben zich in verschillende stadia van radicalisering bevonden. Het varieerde van stadium 2 (sympathisant van een radicaal gedachtegoed) tot stadium 4 (deelnemen aan een terroristische groep). In dit stadium bevond zich één respondent die veroordeeld was in het kader van de nieuwe antiterrorismewetgeving en zijn straf reeds heeft uitgezeten. Alle respondenten zijn nu gederadicaliseerd en kijken terug op hun proces van radicalisering en deradicalisering.

In de volgende hoofdstukken worden de gehouden interviews en de autobiografie gestructureerd, geanalyseerd en patronen geïdentificeerd die mogelijk antwoord kunnen geven op de gestelde onderzoeksvragen. Hierbij wordt onderscheid gemaakt in drie essentiële onderdelen voor dit onderzoek:

- Radicaliseringsproces
- Deradicaliseringsproces
- Terugkeer met focus op sociaal netwerk en labeling

Deze drie thema's zullen in de hiernavolgende hoofdstukken afzonderlijk worden behandeld.

Veder heb ik aanvullende gesprekken gevoerd met een aantal deskundigen op het gebied van (de)radicalisering om een beeld te krijgen van hun ervaring met jongeren op het gebied van onderwerpen die voor mijn onderzoek van belang zijn.

De deskundigen die ik heb benaderd hebben verschillende beroepsachtergronden, maar elk van hen wel te maken heeft met gederadicaliseerde jongeren.

---

¹ Deze term is ontleend aan het onderzoek van Van San et. al. (2010) onder de titel *Idealen op drift*.

- Jongerenimam Yassin El Forkani in Amsterdam-Slotervaart die veel in contact staat met radicale moslimjongeren en de Syrië gangers;
- Mohammed Cheppih, adviseur bij Radar Advies, bureau voor sociale vraagstukken. Hij houdt zich bezig met radicaliserende en deradicaliserende jongeren. Hij is binnen dit onderwerp ook internationaal actief, waaronder in Engeland waar hij als interventie provider optreedt op dit onderwerp

3.2. OPERATIONALISEREN

In deze paragraaf zullen de centrale begrippen binnen dit onderzoek worden geoperationaliseerd.

3.2.1. RADICALISERING

Radicalisering kan worden opgevat als een proces waarin vertrouwen in de gevestigde orde steeds sterker afneemt (Slootman & Tillie, 2006). Om dit meetbaar te maken binnen dit onderzoek zal in navolging op het onderzoek van Van den Bos, Loseman & Doosje (2009) gebruik worden gemaakt van de onderstaande vier stadia:

- Het eerste stadium is vatbaarheid voor een radicaal gedachtegoed
- Het tweede stadium bevinden zich de sympathisanten van een radicaal gedachtegoed
- In het derde stadium bevinden zich actieve aanhangers van een radicaal gedachtegoed.
- Het vierde en tevens laatste stadium daarin bevinden zich de jongeren deel uitmaken van extremistische of terroristische organisatie.

Om uitspraken te kunnen doen over deradicalisering van de respondent is het noodzakelijk om na te gaan in welk van de bovengenoemde stadia hij/zij verkeerde op het moment dat hij/zij besloot te deradicaliseren. Tevens wordt gezocht naar de oorzaken die tot radicalisering hebben geleid om die stap en het stadium waar een respondent in verkeerde beter te begrijpen.

3.2.2. DERADICALISERING

Deradicalisering is een proces van minder radicaal worden. Enerzijds betreft dit de uittreding uit een radicale groepering, anderzijds heeft het betrekking op het matigen van gedrag en/of ideeën (Demant et al., 2008). Iedere stap die de radicaal terugneemt van het ene stadium naar het andere stadium volgens de indeling hierboven, wordt beschouwd als deradicalisering. Ter illustratie: wanneer men zich in stadium vier bevond en het besluit neemt om een extremistische organisatie te verlaten dan bevindt

de respondent zich volgens de bovenstaande indeling in stadium drie. In dat geval is er sprake van 'matigen van radicale ideeën' en wordt dit onder deradicalisering geschaard.

Om het onderwerp van deradicalisering te kunnen onderzoeken is het dus van groot belang om personen te interviewen die in het verleden een radicale ideologie hadden. Daarbij hanteer ik de definities van Slootman en Tillie (2006) zoals in het theoretisch kader aan de orde is geweest. Ten tweede heb ik in navolging van de inzichten van Demant et al. (2009) gebruik gemaakt van de onderstaande kenmerken om te kijken of er sprake is van verandering in gedrag bij de ex-radicalen jongeren.

- Daadwerkelijke afzwering van gewelddadige acties, indien hier sprake van is geweest;
- Het opzeggen van lidmaatschap bij de islamitische radicale groepering;
- Geen deelname meer aan radicale activiteiten;
- Het matigen van radicale opvattingen;
- Niet meer dragen van kledij met ideologische motieven; zoals de boerka
- Het staken van radicale uitingen

In mijn scriptie heb ik daarom de bovenstaande kenmerken als kapstok gebruikt voor het selecteren van potentiële respondenten.

Aan de hand van vragen zal worden bepaald hoe deradicalisering op gang is gekomen en welke factoren daarbij een rol hebben vervuld.

3.2.3. SOCIAAL NETWERK

Onder een netwerk worden de volgende drie categorieën geschaard: 1) familie, 2) vrienden en 3) de eigen gemeenschap. Hulpmiddelen en steun worden onderverdeeld in materiele (o.a. financiële middelen) en immateriële steun (o.a. emotionele hulp en informatie).

Binnen dit onderzoek zal ik kijken naar de soort relatie die respondenten hadden met hun ouders en met hun vrienden. Daarbij zal ik vooral kijken naar de mate waarin radicalisering en vervolgens deradicalisering de relatie met ouders en bestaande vrienden hebben beïnvloed en hun eventuele rol bij de terugkeer van de respondenten. Ook zal ik kijken naar hoe het proces van het sluiten van nieuwe vriendschappen is gegaan na het deradicaliseren.

3.2.4. LABELING

Labeling is het mechanisme waarbij het publiek bepaalt of de begane daad wel of niet kan worden bestempeld als zijnde norm-overtredend gedrag (Becker,1963). Rabasa (2010) wees naar het belang van de manier waarop naar een ex-radicaal wordt gekeken door zijn directe omgeving, voor een succesvolle re-integratie in de samenleving.

Binnen dit onderzoek wordt daarom gekeken naar hoe de ex-radicalen bij het proces van terugkeer, het labelen (hebben) ervaren, in het bijzonder door 1) de familie, 2) vrienden, 3) eigen gemeenschap en 4) de samenleving. De keuze tot deze indeling vindt zijn oorsprong in de gedachtegang van Rabassa (2010) die stelt dat deze specifieke groepen, vooral de eerste drie, een cruciale rol kunnen vervullen gedurende het deradicaliseren.

Hoe de respondenten deze labeling hebben ervaren zal ik analyseren aan de hand van hoe zij de reacties, zowel positief als negatief, van de hierboven genoemde groepen hebben ervaren. Dit kan zich uiten in een afwijkend gedrag jegens de ex-radicaal zoals uitsluiten, vermijden en/of afwijzen.

Deze labeling door de eigen omgeving en de samenleving lokt ook vanuit de zijde van de ex-radicalen reacties uit. In de interviews is getracht om te achterhalen of de respondenten zich anders gingen gedragen of andere keuzes gingen maken als gevolg van deze ervaren labeling.

4. ANALYSE RADICALISERING

4.1. RADICALISERINGSPROCES

Hoewel het scriptieonderzoek niet primair over radicalisering gaat, is het van belang om bij de interviews kort stil te staan bij het radicaliseringsproces van de respondenten om goed inzicht te krijgen in de belangrijkste factoren die tot hun radicalisering hebben geleid.

Uit de interviews blijkt dat de leeftijd waarop het proces van radicalisering is begonnen bij alle zes respondenten ongeveer tussen 14 en 17 jaar ligt. Dit is een opmerkelijk jonge leeftijd waarbij vermoedelijk de turbulentie van de pubertijd en de daarmee samenhangende zoektocht naar identiteit er mede voor hebben gezorgd dat radicalisering op deze leeftijd zich al heeft afgetekend.

Zoals uit eerdere literatuurstudie blijkt, is bij radicalisering een duidelijk onderscheid te maken tussen de politieke, religieuze en sociale dimensie. Hierna worden deze drie dimensies uit de interviews uiteengezet.

4.1.1. POLITIEKE DIMENSIE

Van de Bos, Loseman en Doosje (2009) stellen dat "...factoren als waargenomen onrechtvaardigheid, ervaren onzekerheid en groepsdreiging drijvende krachten zijn van radicalisering. Deze factoren, en niet zozeer het specifieke inhoudelijke gedachtegoed dat jongeren aanhangen, moeten worden benaderd als mogelijke oorzaken van waarom bepaalde jongeren in Nederland radicaliseren". In het rapport van Slootman en Tillie (2006) wordt dit ook wel de politieke dimensie genoemd. Deze is gebaseerd op ervaring van onrecht door de politiek en de maatschappij (Slootman & Tillie, 2006). Deze dimensie wordt door Buijs et. al. (2006) eveneens als kern van radicalisering gezien.

Op de vraag aan de respondenten om de radicale periode uit hun leven te omschrijven, gaven alle zes respondenten aan dat het een proces is geweest en dus niet een omslagmoment is geweest in het gedachtegoed. Het was een proces dat langzaam leidde tot steeds radicalere ideeën en vijandelijkere houding jegens de omgeving en de samenleving. Dit proces werd gevoed door twee essentiële factoren: 1) het ervaren van discriminatie in hun dagelijks leven en 2) het ervaren van onrecht tegen moslims wereldwijd en het gevoel van onmacht daartegen. Dit leidde tot langzame terugtrekking uit de samenleving en een groeiende kloof tussen de eigen belevingswereld en die van de rest van de omgeving. Hieronder volgen er enkele

citaten uit de interviews waaruit blijkt dat het om een proces ging en dat hierboven genoemde twee factoren van cruciaal belang zijn geweest:

“Het is een opeenstapeling van feiten. Steeds maar zien dat de wereld oneerlijk is. Dat er zoveel ellende in de islamitische wereld is. Dat er zoveel bloedvergieten is en kennelijk kan het niemand wat schelen. Ik vond dat het ook mijn verantwoordelijkheid was om hier iets aan te doen. Ik kon niet blijven toekijken”. (respondent 5)

“Ik kan niet echt een keerpunt noemen waarin het proces is gestart. Gaandeweg werd het gevoel versterkt en in de meeste gevallen ook bevestigd. Naarmate de tijd verstreek werd het beeld dat ik had alleen maar sterker. Een beeld van Wij tegen Hen”. (respondent 6)

“Het is bij mij langzaam gegroeid. Ik kan me niet zo 1-2-3 een moment bedenken waarbij dat is ontstaan. Maar wat ik me wel kan herinneren is dat bepaalde momenten dat gevoel verder hebben versterkt. Wat bij mij een grote rol heeft gespeeld is eigenlijk de Palestijnse kwestie. Dat heeft mij veel beïnvloed, vooral als er een bloedbad daar weer plaats vond of een luchtaanval of wat dan ook. Dat ging gepaard met zoveel emotie en met zoveel drang om daar iets aan te willen doen. Dus dat zijn momenten waarbij dat gevoel van radicalisering nog verder werd gevoed”. (respondent 1)

Dat het radicaliseren een proces is wordt overigens ook door Buijs et. al. 2006 aangegeven: “radicalisering is geen gedachte-systeem dat mensen plotseling omarmen, maar vormt het eindresultaat van een langdurig gelaagd en veelvormig proces” (pag. 16).

Opvallend is dat alle zes respondenten, eerst ervaring hebben gehad met uitsluiting, discriminatie en onrechtvaardigheid waarna hun zoektocht begint naar hun identiteit, wie ze zijn en wat hun onderscheidt van de rest van de samenleving. Van de zes respondenten gaven 3 aan discriminatie en onrechtvaardigheid te hebben ervaren op persoonlijk niveau en alle zes voelden sterk een vijandige aanval op de islam en moslimlanden, wat als collectieve aanval beschouwd kan worden. Van der Pligt en Koomen (2009) geven dit ook aan door te stellen dat “onrechtvaardigheid een cruciale rol speelt in het proces dat voor een jongere aanleiding kan zijn om naar aanleiding van een ongunstige situatie te radicaliseren”.

Respondent nr. 6 beschrijft bijvoorbeeld zijn interpretatie van de politieke en militaire ontwikkelingen in een deel van de islamitische wereld als volgt:

“Ik zag dat er te veel gebeurde in de wereld. Vooral in de Islamitische wereld. Irak, Tsjetsjenië, Palestina, Kashmir. Er gebeurde zoveel, allemaal door toedoen van het Westen en niemand die ingreep..... Ik vond dat de gewapende strijd een plicht was,

ook voor mij. Dus wilde ik naar die landen toe. Ik wilde eerst naar Palestina daarna naar Kashmir. Ik wilde daar het onrecht bestrijden. Maar het lukte me steeds niet”.

Een andere respondent 2, voelt zich door de vele gewapende strijden waar moslims bij zijn betrokken, al op een hele jonge leeftijd sterk aangetrokken om zelf actief bij te willen dragen aan één van deze strijden:

“Ik heb ook op het punt gestaan om te reizen naar de frontlinie af te reizen op mijn zestiende, dat kwam heel erg door dat ik heel erg ontvankelijk voor wat er gebeurde in de wereld. Dat was toen heel normaal dat ronselen dat mocht, mensen werden gestimuleerd, als je wilt trainen dat kan hoef je alleen naar Pakistan daar en daar te komen en dan word je opgevangen. Ja, ik was 16 waren hele normale dingen”.

Wanneer deze gevoelens van onrechtvaardigheid optreden kan dit er makkelijk toe leiden dat mensen boos worden op de maatschappij en op het politieke bestel. Deze negatieve emoties kunnen zich gemakkelijk vertalen in intenties tot, en daadwerkelijk vertonen van, gewelddadig en anderszins kwetsend gedrag (Pligt van der & Koomen, 2009).

Ook bij respondent 6 komt duidelijk naar voren dat bij hem de internationale conflicten in het Midden Oosten en de rol van het Westen daarin een sterke voedingsbodem zijn geweest voor het kweken van haat en bereidheid tot het deelnemen aan een gewelddadige strijd:

“Dit is een periode geweest waarin ik vol afschuw keek naar de wereld en de mensen om mij heen, mensen die het voorzien hadden op mijn broeders en zusters. Een periode waarin ik bereid was om alles op te geven en een jihad tegen hen te voeren, zij die tegen ons waren. Een periode die achteraf wel is te verklaren. Op zeer jonge leeftijd ervaren dat acceptatie een woord is die niet door velen werd begrepen, een woord die ervoor zorgde dat ik op zoek ben gegaan naar het uiterste. Daar waar geweld niet zou worden geschuwd indien nodig. Ging op zoek naar hen die mij dat gevoel van acceptatie wel konden geven. Al gauw vond ik sympathisanten. Broeders die hetzelfde gevoel deelden. Voelde mij uitgesloten en niet geaccepteerd. Het duurde niet lang of ik hekelde alles en iedereen die pro Amerika en Israël was. De beelden op tv verstrekten dat gevoel, een gevoel van haat tegen het volk dat geweld gebruikte tegen baby's en kinderen, tegen vrouwen en ouderen. Al snel werd het mij duidelijk, Dit kan niet”.

Al deze zes respondenten voelden zich op enig moment niet thuis in de samenleving en gingen zich als gevolg daarvan isoleren. Wat opmerkelijk is, is dat bij alle zes respondenten radicalisering niet is begonnen vanuit hun interesse in het geloof, maar vooral werd gevoed door het ervaren gevoel van discriminatie en uitsluiting en door internationale conflicten waar moslims bij betrokken waren. Buijs et.al. (2006), Slootman en Tillie (2006) en De Koning (2008), stellen in hun publicaties ook dat

“geloofsinhoud zelf niet het initiatiemoment voor radicalisering hoeft te zijn. Radicalisering kan ontstaan uit een tegencultuur, ze leggen de nadruk op radicalisering als een antwoord op ervaren dreiging” (in De Graaff et.al. 2010).

4.1.2. RELIGIEUZE DIMENSIE

Wat over het algemeen blijkt is dat de jongeren die aan het woord kwamen zich binnen de samenleving niet thuis voelen. Hierdoor gaan zij op zoek naar de “waarheid” en naar antwoorden voor hun vragen. Het betreft hier vaak religieus georiënteerde vragen waar ze geen antwoord op kunnen vinden binnen hun gezin, vrienden of zelfs moskee. Dit laatste heeft vooral te maken met de grote kloof tussen enerzijds de moskeeën en anderzijds de leefwereld van de jongeren. Het gaat hierbij om zowel taal als inhoud en discours. De uitweg voor “religieuze onzekerheid” waarin ze verkeren wordt hun in belangrijke mate aangeboden op het internet. Daar zoeken ze doorgaans de antwoorden op alles waar ze mee worstelen. De jongeren willen duidelijkheid hebben in een complexe wereld, en die vinden ze op het internet waar ze gelijkgezinden ontmoeten in een onbegrensde wereld. Bij die zoektocht naar houvast en zingeving komen zij antwoorden tegen die de gevoelens van haat en vijandigheid jegens niet- (“praktiserende”) moslims legitimeren vanuit (een interpretatie van) de Islam. Internet lijkt dus een belangrijke rol te spelen in het proces van radicalisering (Van San, Sieckelink en de Winter, 2010). Dit blijkt ook bij enkele respondenten die deel uitmaken van dit onderzoek het geval te zijn geweest.

Respondent 3 geeft bijvoorbeeld in haar beschrijving van haar radicaliseringsproces heel duidelijk aan dat de zoektocht naar de waarheid voor haar erg belangrijk is geweest:

“Het was een periode in mijn leven dat ik dingen veel strikter zag. Dat ik heel erg op de grenzen zat en op zoek was naar duidelijke antwoorden. Geen middenwegen. Maar duidelijk zwart of wit. Dat vond ik sterk en duidelijk en dicht bij de waarheid. Ik vond die waarheid erg belangrijk en wilde daar geen concessies in doen. Het maakte me niet uit wat de omgeving daarvan dacht..... Ik stond namelijk ergens voor en dat telde.”

Bij respondent 5 was het onbegrip van moskeegangers en van de imam voor de vragen waar hij mee zat, aanleiding geweest om zich op het internet te storten. Dit was niet geheel risicoloos omdat hij daar in contact kwam met beelden en filmpjes die dat gevoel van onmacht en van onderdrukking nog verder voedden:

“Als ik er over sprak in de moskee dan werd ik weggestuurd. Toen ging ik zoeken op het internet. Daar vond ik veel filmpjes met beelden over wat er in de wereld gebeurt en met meningen die meer pasten bij mijn mening..... Iedere imam die ik vertelde over mijn ideeën keurde deze af. Ze zeiden allemaal dat ik me moest focussen op mijn eigen leven

en me niet moest bemoeien met ellende in de wereld. Ze vonden mijn ideeën allemaal extreem en wilden er niks van weten. Daardoor zocht ik het op het internet."

De complexe wereld waar de jongeren zich in bevinden, mee worstelen en duidelijkheid over willen hebben, wordt dan in tweeën gedeeld: zwart/wit, goed/fout, wij/zij, etc. Van der Pligt en Koomen (2009) stellen dat "het denken in een extreme 'wij-zij' dichotomie kan leiden tot een situatie waarin de eigen groep moreel superieur wordt geacht en de andere groep wordt gedehumaniseerd". Dit sluit aan op de stelling van Slootman en Tillie (2006) waarin een dichotoom wereldbeeld als een belangrijke factor wordt gezien bij mensen die radicaliseren omdat radicale denkbeelden hierbij gemakkelijk aan kunnen haken. Respondent 1 heeft in zijn antwoord ook iets vergelijkbaars aangestipt:

"Ik zat in een bepaalde levensperiode waarbij de wereld in mijn ogen een beetje zwart-wit is ingedeeld. Dat werd ook een beetje gevoed door het activisme van een jonge man die makkelijk de bereidheid had bv om naar Palestina te reizen om daar een steentje bij te dragen aan de strijd tegen de joodse bezetting"

"Naarmate de tijd verstreek werd het beeld dat ik had alleen maar sterker. Een beeld van wij tegen hen". (respondent 6)

4.1.3. SOCIALE DIMENSIE

Zoals van der Pligt & Koomen (2009) stellen, ontlenen mensen hun zelfwaardering niet alleen aan hun individuele kenmerken en prestaties maar ook aan het lidmaatschap van een bepaalde groep. Dit speelt een nog grotere rol daar waar er sprake is van gevoel van discriminatie en uitsluiting. Deze gevoelde afkeuring door de meerderheid "werkt sociale identiteitsprocessen in de hand die als doel hebben de zelfwaardering te verhogen en leidt ook tot een grotere afstand tussen de groepen" (Pligt, van der & Koomen, 2009). Deze zogenaamde sociale identiteit heeft belangrijke consequenties voor zowel het individu als de betreffende groep (Slootman & Tillie, 2006).

Bij vijf van de zes respondenten is deze behoefte om deel uit te maken van een groep in de interviews naar voren gekomen. Door deel te zijn van een groep met gelijkgestemden ontlieden zij de defensieve gesprekken met niet-moslims en voelden zij de acceptatie die buiten "hun" groep zoek was. Dit gaf hun een gevoel van geborgenheid en verbondenheid en bood hun een sociaal netwerk waarin zij veilig zich zelf konden zijn. Bij sommigen reikt het nog verder door te geloven dat ze samen nog wel de situatie kunnen veranderen om zo de wereld te verbeteren en iets te doen tegen onrecht.

Slootman en Tillie 2006 geven ook aan dat “radicalisering zich niet in een individueel isolement afspeelt. Het is een sociaal gebeuren: men leert van elkaar, al dan niet via internet.” (pag. 5).

Bij de enige vrouwelijke respondent 3 in dit onderzoek, was aansluiting bij een groep met gelijke achtergronden en denkwijzen, van grote invloed op haar vorming en standpunten:

“Ik denk vooral de moskeegroep waar ik bij zat. Was een groep van zeker 20 meiden. Allemaal een beetje in dezelfde leeftijd en in dezelfde fase van hun leven. Mijn ouders en familie waren minder van invloed. Die vinden islam heel belangrijk, maar waren niet zo van die lijn die ik volgde. .... Wat dat betreft begreep alleen mijn eigen groep waarom ik zo in het leven stond”.

Ook bij respondent 1 blijkt dat hij zich heeft aangesloten bij een groep waar gelijkgezindheid een belangrijk criterium is geweest, naast de behoefte om meer over de islam te leren:

“Dat waren dan vrienden die je langzaam op een gegeven moment vindt, omdat ze op dezelfde manier denken en op dezelfde manier in het leven staan. Op een gegeven moment heb ik mij in mijn middelbare schoolperiode aangesloten bij een beweging die zich heel actief bezig hield met zaken als islam onderwijzen,... Ja, dan kom je automatisch in dat netwerk en dan laat je eigenlijk je oude vrienden langzaam los en dan ga je steeds meer nieuwe banden leggen met de leden van die groep”.

Naast het ervaren onrecht en discriminatie komt bij respondent 2 ook naar voren dat botsende culturen tussen de thuissituatie en de school aanleiding kan zijn voor vervreemding en sociaal isolement.

“Ik kwam op een middelbare school terecht. Het was een elite school, ik was meteen al niet thuis, je gaat je inderdaad vervreemden. Ik had een enorme conservatieve religieuze opleiding thuis, tegen een enorme vrije samenleving. En dat botste continue met elkaar op die leeftijd. Dan ga je je eigen wereld creëren, in mijn geval dus ik was “ready to go”, snap je. Ik had zoiets: ik wil iets doen, ik moet een bijdrage leveren, hoe jong je dan ook bent.

4.2.HOE VER GERADICALISEERD?

Naast het vragen naar de radicaliseringsprocessen van de respondenten, was het ook van belang om te achterhalen in welk stadium van het radicaliseren iemand zich bevond. Het gaat hierbij om de indeling zoals door Bos, van den et.al (2009) is gehanteerd:

- Het eerste stadium is vatbaarheid voor een radicaal gedachtegoed
- Het tweede stadium bevinden zich de sympathisanten van een radicaal gedachtegoed
- In het derde stadium bevinden zich actieve aanhangers van een radicaal gedachtegoed.
- Het vierde en tevens laatste stadium daarin bevinden zich de jongeren deel uitmaken van extremistische of terroristische organisatie.

Aan de hand van de definitie van de hierboven genoemde stadia, heb ik de respondenten gevraagd om aan te geven in welk stadium zij denken zich te hebben bevonden tijdens hun radicale periode. Drie respondenten hebben aangegeven zich te hebben bevonden in stadium 2/3, twee hebben zich zelf in stadium 3 ingedeeld en één respondent heeft zich in stadium 4 bevonden.

“Toen zeker sympathisant of zelfs actieve aanhanger bv. taliban vond ik prima en 11 september vond ik toen ook prima, Amerika had t verdiend. Dus ja.. ...de rol van Amerika in de Arabische en islamitische wereld is alles behalve neutraal. Heel veel problemen worden veroorzaakt door de steun van Amerika en buitenlands beleid van Amerika, dus vanuit dat beeld vond ik zo’n klap een keer teruggeven aan Amerika wel goed. Kijk, met de wijsheid van nu denk ik niet dat het nou goed is geweest voor moslims. Maar op dat moment toen ik dat hoorde, dacht ik: eindelijk, yes! Een klap in het hart van de grote satan.” (respondent 1)

“Ik denk zo net in de periode dat je voor jezelf gaat nadenken wat er nu echt toe doet in het leven... je hebt je studie en je vrienden en routine, pubertijd is ook klaar, dus wat nu? Religie is belangrijk, maar niet op de culturele manier van mijn ouders, dat was niks. Je bent op zoek naar de waarheid. Ik denk dat dat de fase is. De “op zoek naar de waarheid” fase. De “duidelijkheid” fase. Geen soft gedoe, gewoon één antwoord. Dat geeft rust in je hoofd. Je weet precies wanneer je iets goeds doet of niet. Tja, een stadium, ik zat er wel in, dus misschien wel de 2de of zelfs 3de”. (respondent 3)

Vijf van de zes respondenten hebben aangegeven dat ze qua principe bereid waren om naar de frontlinie te gaan om tegen het door hun ervaren onrecht te vechten:

“Ik heb ook op het punt gestaan om naar de frontlinie af te reizen op mijn zestiende. Dat kwam heel erg doordat ik was heel erg ontvankelijk voor wat er gebeurde in de wereld” (respondent 2)

Vanuit een Nederlands perspectief, is het interessant om ook te weten hoe die radicale gedachte van de respondenten zich hier in Nederland uitte. Bij de respondenten uitte zich dit vooral in haat jegens de Nederlandse samenleving en de sterke behoefte om zich te isoleren binnen eigen groepen en netwerken, zoals ook hierboven is uiteen gezet.

Een ander opvallend aspect bij de meeste respondenten is dat ze bij het overwegen van gewelddadige acties zeggen Nederland in essentie nooit als doelwit te hebben gehad. Het ging hun altijd om de strijdhaarden waar moslims in het buitenland in zijn verwickeld:

“Nou eigenlijk in Nederland heb ik geen moment gehad dat ik hier geweld zou willen gebruiken. Het ging bij mij dus om plekken waar ook werkelijk sprake was van de gewapende strijd. Dan hebben we het hier bijvoorbeeld over Palestina, Bosnië, Tsjetsjenië of Afghanistan. Het doet je heel veel pijn om dat soort dingen te zien terwijl je op het bankstel naar het nieuws zit te kijken en veilig in een bepaalde zone zit.”
(respondent 1)

“Eigenlijk heb ik nooit bewust Nederland als doelwit van mijn activiteiten gehad. Pas toen ik werd opgepakt zonder geldige reden en mij veel onrecht is aangedaan in de gevangenis wist ik dat Nederland ook de vijand was. Dat kwam dus pas na mijn periode in de gevangenis”. (respondent 5)

Onderstaande tabel geeft een overzicht van het profiel van de respondenten die deel hebben genomen aan dit onderzoek:

Respondent	Leeftijd	Hoogst genoten opleiding	Burgerlijke staat	Werk	Stadium radicalisering	Etnische afkomst	deradicaliserings niveau
1	35	WO	Gehuwd	Werkzaam	Stadium 2/3	Marokko	Opvatting
2	36	WO	Gehuwd	werkzaam	Stadium 3	Marokko	Opvatting
3	33	HBO	Gehuwd	Werkzaam	Stadium 2/3	Marokko	Opvatting
4	35	HBO	Gehuwd	Werkzaam	Stadium 3	Pakistaan	Opvatting
5	28	WO	Gehuwd	Vrijwilligers werk	Stadium 4	Marokko	Gedrag
6	32	WO	Gehuwd	Werkzaam	Stadium 2/3	Marokko	Opvatting

Tabel 1: profiel van respondenten

4.3. CONCLUSIES

Uit de interviews blijkt, evenals uit de literatuur, dat vervreemding, ervaren uitsluiting uit de Nederlandse samenleving, internationale conflicten waar moslims bij betrokken zijn en het gevoel van onrechtvaardigheid de belangrijkste factoren vormen voor radicalisering van de jongeren die in dit onderzoek aan het woord komen. Zij ervaren in de kern zowel een persoonlijk als een collectief onrecht, hetgeen ook wel de zogenaamde politieke dimensie van radicalisering kan worden genoemd. Eerst dan zijn de respondenten op zoek gegaan naar hun eigen identiteit. Een vaak terugkomend aspect hierbij is het zoeken naar de “waarheid” en de behoefte om zich te verdiepen in de Islam, hetgeen ook wel de religieuze dimensie wordt genoemd. Dit is in de meeste gevallen gepaard gegaan met aansluiting bij gelijkgestemden.

Verder blijkt bij alle respondenten dat hun radicalisering in de leeftijd tussen 14 en 17 jaar is ontstaan; in dit geval schoolgaande jongeren met HAVO of VWO -niveau.

Alle mannelijke onderzoekseenheden waren bereid om naar de frontlinie af te reizen, daar waar moslims deel uitmaken van een conflict. De bereidheid om zich aan te sluiten bij een gewapende strijd komt bij deze mannen voort uit het door hen ervaren onrecht tegen en onderdrukking van moslims in de wereld zoals Palestina of

Afghanistan. Geen van de geïnterviewden heeft aangegeven ooit van plan te zijn geweest om geweld te gebruiken in Nederland en/of tegen Nederlandse doelen.

5. DERADICALISERING

5.1 BEGIN VAN HET EINDE

Na het verkrijgen van inzicht in het radicaliseringsproces bij de respondenten, is in het verdere onderzoek vooral de aandacht gericht op het deradicaliseringsproces. Aan de hand van een aantal gerichte vragen over de fase van deradicalisering is getracht om de actoren en factoren die daarin een rol hebben gespeeld in kaart te brengen.

Op de vraag hoe het proces van deradicalisering was gestart en hoe het zich heeft ontwikkeld, gaven alle zes respondenten aan dat het geen abrupte omslag is geweest, maar dat het eveneens zoals het radicaliseringsproces een proces is geweest. Demant et.al.(2008) noemen deradicalisering het omgekeerde proces van radicalisering, een proces van minder radicaal worden.

Respondent 1 geeft bijvoorbeeld aan dat hij zijn relatie met zijn radicale kringen langzaam heeft afgebouwd, maar zonder de contacten die hij had binnen de islamitische beweging waar hij onderdeel van uitmaakte geheel te verbreken:

“Er was niet echt een moment waaraan ik dacht: nou dit is niets voor mij, ik kap er mee. Ook het uittreden uit die islamitische beweging is ook langzaam gegaan door niet meer naar de wekelijkse bijeenkomsten te gaan, of eigenlijk onregelmatig en daarna niet meer. Maar de jongens kom je daarna wel tegen en heb ik nog steeds wel goeie relatie met hun. Het was dus niet een moment waarbij ik dacht: dit is mijn laatste keer, nee, zo is het niet gegaan, het is langzaam gegaan”.

De enige vrouwelijke respondent 3 heeft een soortgelijk proces meegemaakt waarbij haar reis naar Mekka een definitieve omslag is geweest. Wat bij haar opvalt, is dat zij tijdens haar deradicaliseringsproces meer belangstelling kreeg voor de spirituele dimensie van haar geloof dan voor de technische regels van geboden en verboden (halal en haram).

“Het proces heeft wel even geduurd, ik kan me niet meer herinneren of dat nu een paar maanden was of misschien wel een jaar. Maar na mijn terugkomst uit Mekka ben ik anders tegen dingen aan gaan kijken. Ben ik op zoek gegaan naar meer. Naar de nuance. Ben ik ook uit de groep gestapt en dus zelf op zoek gegaan naar kennis. We hebben ons daarna in een kleinere groep verbonden, meiden die er hetzelfde over dachten en we hebben onze eigen lessen gemaakt. Veel meer op spiritualiteit gericht. Een heel praktisch ding wat toen veranderde is mijn kledstijl. Ik deed mijn lange jassen en jurken en zwarte hoofddoeken weg en ging weer over op spijkerbroeken”.

Ook bij respondent 6 is zijn deradicalisering een geleidelijk proces geweest, dat zich vooral tijdens zijn studie heeft voltrokken:

“Dit is een proces die gedurende mij studie is gestart. Ik kan niet echt een moment noemen waarop de omslag is geweest. Wat ik wel kan zeggen is dat ik bij mijn afstuderen een totaal ander mens was”.

5.2 FACTOREN BIJ DERADICALISERING

In het literatuuronderzoek zoals samengevat in hoofdstuk 2 zijn er verschillende factoren aangegeven die het deradicaliseringsproces proberen te verklaren. Voorbeelden hiervan zijn factoren die gerelateerd zijn aan de ideologie, de organisatiestructuur of de leefomstandigheden van een radicale (Demant et.al., 2008). Bjørge (2009) maakt daarbij onderscheid tussen push en pull factoren. Pushfactoren zijn factoren en omstandigheden die een extremist “pushen” uit de groep te treden. Voorbeelden hiervan zijn het besef dat de doelen van de groepering onbereikbaar zijn en er teleurstelling is ontstaan jegens de leiders van de groepering. Pullfactoren zijn factoren die het leven buiten een radicale groep aantrekkelijk maken. Hieronder valt bijvoorbeeld onderwijs, scholing, arbeid en het stichten van een gezin.

Bij het proces van deradicalisering zijn er verschillende factoren op te merken bij de jongeren die tijdens dit onderzoek aan het woord komen:

5.2.1 IDEOLOGIE

Alle respondenten zijn volgens eigen definitie na hun radicale periode gematigde moslims geworden. Deradicalisering ging gepaard met een bredere invulling van hun geloof en het kijken met meer nuance naar verschillen en naar diversiteit, in plaats van het denken in zwart-wit en goed-fout. Geloof heeft meer inhoud en betekenis gekregen tijdens hun deradicalisering en werd niet meer gesimplificeerd tot vaste patronen en regels. Hun ideologie is langzaam veranderd doordat zij ook in aanraking zijn gekomen met andersdenkenden en denkbeelden buiten de eigen vertrouwde context.

Respondent 1 is in zijn ideologische ontwikkeling sterk beïnvloed door een islamitische denker en filosoof die zowel de theologische als de sociaal-culturele discussie binnen de westerse moslimgemeenschap op gang bracht. Hij heeft naar eigen zeggen een grote invloed gehad op het leren leven met de moslimidentiteit in een westerse, niet-islamitische, context van respondent 1. Dit heeft hem geholpen om zijn radicale kijk op de samenleving en de wereld te herzien en bij te stellen:

“En wat mij veel heeft geholpen om met de verschillen om te gaan en een plek te vinden hier in Nederland zijn de lezingen van Tariq Ramadan. Die heb ik bijna allemaal gevolgd en heb ook bijna al zijn boeken gelezen. Het is een enorm inspirerende man voor mij

geweest om eigenlijk definitief af te kappen met de klassieke kijk naar moslim zijn. Tariq Ramadan heeft wat dat betref een invulling gegeven aan hoe je een Europeaan en een Nederland kunt zijn maar prima nog steeds in harmonie kunt leven met je moslimidentiteit [...] Dankzij hem denk ik dat ik nu een gezonde kijk op de samenleving heb”.

Bij respondent 3 is na een radicale periode die op ideologisch gebied vooral gekenmerkt werd door groepsdiscipline en leven naar de letter van de islam, een kentering tot stand gekomen door dieper na te denken over wat voor haar de echte toegevoegde waarde is van de islam. Zij gaf aan op den duur vooral moeite te hebben met het aanbod vanuit de groep. Haar interesse en behoefte sloten op een gegeven moment niet meer aan bij het aanbod van de groep waar ze deel van uitmaakte. Haar ideologie en invalshoek waaruit ze naar de islam keek was veranderd mede door haar reis naar Mekka. Daar kwam ze tot het besef dat haar nieuwe visie niet meer bij die van de groep paste en dat ze meer een onderdeel van de grotere samenleving wilde zijn. Orthodoxie was voor haar niet de juiste weg.

“In 2000 ging ik naar Mekka voor de Umrah. Dat was een mooie ervaring. Maar ook een ervaring waarbij ik leerde dat het om andere dingen ging. Het ging niet alleen om de lengte van je blouse en de kleur van je hoofddoek. Het ging om een diepe spirituele ervaring. En die had ik de afgelopen periode gemist. Het ging zo erg over feitelijkheden allemaal. Heel praktisch was het allemaal. 5x bidden, kleding, omgang....maar hoe dat aanvoelde...uiteindelijk ontdekte ik daar dat het best leeg aanvoelde. Ook vond ik de hiërarchie binnen mijn groep steeds vervelender. Onze “leider” bemoeide zich steeds meer ook met onze persoonlijke zaken. We merkten dat we dingen wel of niet deden uit “angst” voor de leider en niet omdat we het goed vonden. Toen dat naar boven kwam, hebben een groot aantal dames de groep verlaten. Na een aantal jaar ga je dat soort dingen toch merken. En als je wat ouder wordt en meer nuance gaat zien, dan weet je dat dit niet de manier is. Zo kun je in Nederland niet leven. Je wordt er zelf niet gelukkig van en je geeft er geen positief beeld van de islam mee door”.

Verder in het interview benadrukt ze nogmaals het verlangen naar nuance en meer zingeving voor haar geloofsbelijdenis:

“Maar na mijn terugkomst uit Mekka ben ik anders tegen dingen aan gaan kijken. Ben ik op zoek gegaan naar meer. Naar de nuance. Ben ik ook uit de groep gestapt en dus zelf op zoek gegaan naar kennis”.

Het belang van in contact komen met andersdenkenden, met hun in discussie gaan en onderdeel zijn van een diverse kenniskring, heeft bij respondent 6 ervoor gezorgd dat hij uiteindelijk zijn radicale ideeën los heeft gelaten:

“Ik denk meer dat het ligt aan het feit dat ik in aanraking kwam met mensen die anders dachten. Ik stond open voor discussie”.

Bij twee van de zeven respondenten was repressie in de gevangenis de aanleiding geweest voor hun deradicalisering. Door hun detentie zijn zij uit hun radicale omgeving gehaald en is daardoor het voortzetten van hun dagelijkse activiteiten en levensstijl onmogelijk geworden. In de gevangenis zijn zij min of meer gedwongen in een andere omgeving te opereren en zich aan te passen. Het radicale gedachtegoed is blijkbaar zelfs in de gevangenis geen breed gedragen ideologie.

De rol van kennis, zowel op theologisch vlak als op sociaal en politiek vlak, heeft ervoor gezorgd dat respondent 5 zijn vijandige en radicale kijk op de samenleving en het westen in het algemeen, heeft kunnen relativiseren:

“Dat kwam dus pas na mijn periode in de gevangenis. In de gevangenis heb ik veel geleerd. Daar heb ik ook geleerd dat de gewapende strijd niet toepasbaar is op burgers. Ik heb me verdiept in de politiek, in het democratische systeem en ik kwam erachter dat niet iedere Nederlander, Europeaan of Amerikaan achter datgene staat wat die landen doen in de wereld. Zo veranderde mijn kijk. Niet iedereen was meer mijn vijand”.

5.2.2 LEEFOMSTANDIGHEDEN

Naast een ideologische inkeer zoals hierboven uiteen is gezet, blijkt dat ook de praktische levenscondities van invloed zijn op het deradicaliseringsproces. In de loop der tijd zijn de leefomstandigheden van de respondenten veranderd. Naar mate ze ouder werden is de eigen ontwikkeling belangrijker geworden. Hierdoor kregen zij andere interesses en waren opzoek naar het opbouwen van een rustig en stabiel leven. Zo heeft bijvoorbeeld studie, liefde en/of de drang om deel te nemen aan de samenleving geleidelijk een belangrijke plaats gekregen in hun leven.

Bij respondent 1 heeft zijn relatie een belangrijke rol gespeeld in zijn deradicaliseringsproces. Omdat zijn partner gematigd was, een “doorsnee” moslima, heeft zijn relatie met haar, hem geholpen om anders na te denken over zaken dan de vaste patronen waarmee hij op dat moment rond liep:

“Een ding wat ik vergeten was te vertellen, maar misschien wel het belangrijkste: is dat ik op een gegeven moment verliefd ben geworden op een meisje, ja en dat geeft dan in één keer een heel andere wending aan je leven. Dat meisje was uiteraard een moslima maar ze droeg geen hoofddoek of niqaab of wat dan ook maar ja toch heeft zij mijn hart weten te veroveren. En als je verliefd raakt, dan ga je smelten maakt niet uit hoe radicaal je bent. En ga je vanzelf je gedachten bijstellen. Dat meisje dat is nu mijn vrouw. Zij heeft veel bijgedragen om mij gematigd te krijgen”.

Het besef dat met een radicale leefwijze en gedachtegoed er in Nederland praktisch gezien geen rooskleurige toekomst op te bouwen is, heeft bij respondent 3 bij gedragen aan het loslaten van dat gedachtegoed en heeft ervoor gezorgd dat zij deel ging uitmaken van de mainstream.

“En als je wat ouder wordt en meer nuance gaat zien, dan weet je dat dit niet de manier is. Zo kun je in Nederland niet leven. Je wordt er zelf niet gelukkig van en je geeft er geen positief beeld van de islam mee door”.

Respondent 4 kreeg het druk met zijn studie en baan, waardoor er minder tijd over was om zijn radicale gedachtegoed te onderhouden en in stand te houden:

“Stapje terug is ook door drukte gekomen, door studie, met name na full time werk, dat je niet meer in de moskee kunt bidden. Het zijn toch wel dingen die ik miste”.

Opvallend is wel dat bij alle zes respondenten het volgen van een studie een belangrijke rol heeft gespeeld in hun deradicaliseringsproces. Door verder te gaan studeren is hun visie en kijk op de wereld veranderd. In de loop van hun studie heeft er een ideologische omslag plaats gevonden. Het studeren heeft er blijkbaar toe geleid dat zij met een open vizier naar de samenleving gingen kijken en niet in hokjes en wij-zij patronen bleven denken. Ook de werking van de politiek en democratie en de toegevoegde waarde daarvan drong door de studie tot hun besef door.

“ Ik heb een opleiding bedrijfskunde gevolgd en daar heb ik veel geleerd over politiek en over besturing [...] Ik heb me verdiept in de politiek, in het democratische systeem en ik kwam erachter dat niet iedere Nederlander, Europeaan of Amerikaan achter datgene staat wat die landen doen in de wereld. Zo veranderde mijn kijk op de wereld”.
(respondent 5)

“Waarschijnlijk is het de ontwikkeling en het proces die ik heb doorlopen met de jaren. Gedurende mijn studie, heb ik ook een andere kant kunnen zien. Een wereld waarin anticiperen een keuze is, een wereld die je naar je hand kunt zetten. Lotgenoten die met de dezelfde problemen hebben geworsteld en uiteindelijk toch ervoor hebben gekozen om te knokken voor het datgeen wat hen juist leek. Ik heb uiteindelijk de keuze gemaakt om hier aansluiting te zoeken. Waarom? Zij zagen de wereld door een andere bril. Een bril die ik ook moest opzetten werd mij verteld. “Jij doet nu exact hetgeen waarvan jij zegt dat je dat veracht” werd mij verweten. Die woorden hebben mij aan het denken gezet”.
(respondent 6)

5.3 INDIVIDUEEL OF COLLECTIEF DERADICALISERING

Zoals in de literatuurstudie uiteen is gezet, wordt onderscheid gemaakt tussen individuele en collectieve deradicalisering. Vier van de zeven respondenten hebben

aangegeven dat zij als individu zijn uitgetreden uit een radicale groep. Eén respondent was niet aan een groep verbonden en twee waren in de gevangenis gederadicaliseerd. Volgens beide respondenten maakten ze geen deel uit van een groep, maar was hun radicale periode, op enkele vrienden na, een “stand alone”-periode.

Bij respondent 3 heeft de leiderschapstijl van de leidster van de groep ervoor gezorgd dat de hele groep uiteindelijk uiteen is gevallen. De verschillen tussen de groepsleden zijn in de loop der tijd groter geworden en daarmee dus ook de sociale afstand tussen hun. Dit laatste geldt ook voor respondent 5.

“Met de leiding van die groep wel, daar waren we heel close mee, dat is nu helemaal klaar. Met sommige meiden heb ik nog wel contact, omdat ze nu net zo in het leven staan als ik. Ik merk wel dat we nu veel minder gemeenschappelijke grond hebben. We spreken nog wel eens af, maar het is niet meer zoals vroeger, vroeger waren we “zusters”. Deelden we alles. Nu heb ik het idee dat ik nog verder van ze af sta, dat zij me niet begrijpen zoals ik nu ben. Voor hun ben ik misschien ook wel iets te ver naar de andere kant doorgesloten”. (respondent 3)

“Eigenlijk is mijn vroegere omgeving uit zichzelf opgelost. Veel mensen denken niet meer zoals eerst. Er zijn maar 3-4 vrienden over met wie ik nog kan praten. De meesten willen ook niet meer met mij praten, dat vinden ze eng. Dus nu ben ik vooral alleen”. (respondent 5)

Respondent 1 was actief binnen een islamitische beweging die haar oorsprong in Marokko heeft en nog steeds actief is. In die zin kunnen wij niet spreken van een collectieve deradicalisering omdat deze beweging nog steeds bestaat. In hoeverre deze beweging in de loop der tijd zichzelf meer richting een gematigde lijn heeft ontwikkeld, valt buiten de scope van dit scriptieonderzoek.

“[...] Ook het uittreden uit die islamitische beweging is ook langzaam gegaan door niet meer naar de wekelijkse bijeenkomsten te gaan of eigenlijk onregelmatig en daarna niet meer[...] Ja, ze nodigen mij niet meer uit voor bijeenkomsten en lezingen ze weten dat ik daar niet meer aan mee wil doen. Dat deden ze aan het begin trouwens wel, maar nu is de boodschap wel duidelijk. We zijn geen vijanden, we komen elkaar nog wel tegen op straat, maar wel vriendelijk allemaal. Maar het is wel duidelijk dat het niet mijn lijn is. Dat weten zij ook.”

Respondent 2 geeft daarentegen aan dat hij niet gebonden is geweest aan een bepaalde groepering of beweging. Zijn radicalisering en deradicalisering lijken dus niet te zijn beïnvloed door lidmaatschap van een groep of beweging.

“ik ben altijd onafhankelijk geweest in mijn doen en laten, ik heb me nooit gebonden[...]Ik heb altijd geloofd in normen en waarden en nooit in personen noch

organisaties. Dat betekent dat ik geloof dat iemand wel een norm kan uitdragen daar naar kan leven en kan steunen. Maar blinde onderwerping aan een organisatie zal vaak in een teleurstelling eindigen! Ook als moslim zeg ik, ik blijf liever in het overkoepelende, al die facetten vind ik interessant dat ze bestaan maar ik hou liever de band met het overkoepelende dat geeft me meer ruimte en perspectief om met mensen om te gaan.

5.4 EEN TERUGBLIK NAAR DE RADICALE PERIODE

Bij de vraag hoe de respondenten terug kijken naar hun radicale periode nu ze gederadicaliseerd zijn, geven zij nagenoeg allemaal aan dat het een onderdeel van hun leven is geweest. Een periode die kennelijk onderdeel maakt van een bepaalde levensfase en waar verschillende invulling aan wordt gegeven. Respondent nr. 6 heeft de radicale periode beschreven als “cola effect” bij het schenken in een glas; het komt snel omhoog, en misschien loopt het glas zelfs over, maar daarna zakt het weer weg. Radicalisering is in hun geval dus een tijdelijke fase geweest die na verloop van tijd weer wegebt. Het heeft hen aan het denken gezet. In zijn algemeenheid geven zij aan met extra bagage en een sterkere persoonlijkheid van het radicalisme los te zijn gekomen.

“Het is een mooie tijd geweest. Ik heb er veel geleerd en veel levenservaring opgedaan. Soms zijn er nu nog mensen, die mij niet kennen, die vertellen mij dan dat het verplicht is om je zo en zo te kleden etc....dan denk ik, je moest eens weten, dat heb ik allemaal al gehad. Ik ben die fase voorbij. Daardoor ben ik er ook niet onzeker over. Ik weet wat ik wel en niet wil. Dat heeft me heel sterk in mijn geloof gemaakt. Het heeft me ook heel kritisch gemaakt. Ik zal nooit meer zomaar iets aannemen van iemand omdat hij of zij “geleerde” is. (respondent 3)

“Het is gewoon een periode die blijkbaar hoort bij die periode van 16 à 22/23 jaar, een periode waar men nog vol zit met energie, activisme en idealisme om de wereld te veranderen. Iedereen die beleeft die periode op een andere manier: de ene die wordt links, de ander die gaat rechts, de andere wordt een skinhead, de ander die gaat de wereld rond. Ik heb die periode op die manier beleefd. Het heeft mij wel gemaakt tot een persoon die ik nu ben. Maar ja, het had eerlijk gezegd ook verkeerd kunnen uitpakken als ik in mijn directe omgeving iemand had die mij zover kreeg om te gaan op jihad naar Afghanistan, Bosnië of naar Palestina dan was ik wel gegaan. Dat heb ik gelukkig niet mee gemaakt maar was op dat moment gaan studeren en ging langzamerhand een hele andere wereld. (respondent 1)

“Het is een hoofdstuk in mijn leven. Periode die mij aan het denken heeft gezet”. (respondent 6)

Bij de respondent die in de gevangenis heeft gezeten is zijn terugkijk naar hun radicale periode en het effect hiervan op zijn huidige leven minder positief te noemen. Enerzijds heeft hij het gevoel dat hij de wereld niet beter heeft kunnen maken en anderzijds is zijn leven flink aangetast door zijn veroordeling en gevangenis.

“Ik heb nergens spijt van, ik zie het als “cola effect” als je het schenkt dan komt er veel schuim naar boven maar na een tijdje zakt het weer vanzelf. Het heeft me erg getekend. Het heeft nog altijd invloed op mijn leven van alledaags. Eigenlijk kan ik niet meer normaal leven”. (respondent 5)

5.5 CONCLUSIES

In het vorige hoofdstuk is op basis van het beperkte aantal respondenten geconstateerd dat de fase van radicalisering vooral gekenmerkt wordt door emoties zoals het gevoel van vervreemding, uitsluiting en onrechtvaardigheid. Dit laatste is zowel op individueel als op internationaal niveau (aanval op moslims wereldwijd) van toepassing. Deze emoties bleken de aanleiding te zijn om te radicaliseren en in een aantal gevallen zich ook aan te sluiten bij een groep.

Wat deradicalisering betreft, is geconstateerd dat de ratio en de eigen ontwikkeling juist een belangrijke rol hebben gespeeld bij het matigen van de ideeën van de respondenten. Een aantal van hen is gedurende hun radicale periode tot de conclusie gekomen dat een radicale leefstijl de eigen ontwikkeling en ontplooiing binnen de Nederlandse samenleving in de weg staat. Een aantal respondenten heeft daarom aangegeven zijn of haar aandacht en investering te richten op het volgen van een studie en het werken aan een eigen carrière. Bij één respondent was het aangaan van een relatie met een gematigd moslimmeisje aanleiding geweest tot het verder matigen van zijn radicale ideeën. Ook het aspect van meer kennis over de Islam en de cognitieve ontwikkeling van de respondenten hebben hen kritischer en weerbaarder gemaakt ten aanzien van hun eerdere radicale gedachtegoed. De kennis over de Islam is hetzij via zelfstudie, hetzij via een imam of een geleerde verworven, die als bron van kennis en inspiratie heeft gefungeerd. Het gaat hierbij niet alleen om de “droge” kennis, maar vooral om de interpretatie en de inpassing hiervan in de Nederlandse en bredere Europese context.

Evenals bij radicalisering, hebben alle respondenten aangegeven dat ook deradicalisering een proces is geweest dat langzaam hun radicale ideologie heeft doen veranderen.

Zo heeft het volgen van een studie bij de meeste respondenten een cruciale rol vervuld in het deradicaliseringsproces. Enerzijds hebben de respondenten zich daarbij breder kunnen ontwikkelen en kennis gemaakt met de werking van de democratie en

rechtsstaat. Anderzijds heeft het studeren hun de mogelijkheid geboden om in contact te komen met mensen buiten het eigen netwerk en met andersdenkenden. Hierdoor zijn ze meer nuance en betekenis gaan geven aan hun geloof en is hun visie op de samenleving en de wereld veranderd.

Alle respondenten geven aan dat de radicale periode een bepaalde fase van hun leven is geweest, die deels heeft bijgedragen aan hun persoonlijkheidsvorming. Een respondent heeft dat proces van radicalisering dan ook beschreven als het “cola effect”, een tijdelijke fase die na verloop van tijd weer wegebt.

6. ANALYSE TERUGKEER

6.1 ERVARINGEN MET TERUGKEER

In de voorgaande hoofdstukken is stilgestaan bij het proces van radicalisering en deradicalisering en de factoren die beide processen in gang zetten. In dit hoofdstuk staat de terugkeer van gederadicaliseerde jongeren in de samenleving centraal. Hoe deze terugkeer verloopt heb ik aan de hand van twee elementen onderzocht. Enerzijds heb ik gekeken naar de rol van de ouders en het sociale netwerk in het bieden van een “supportive community” voor het weer vinden van een plek in de samenleving. Anderzijds heb ik specifiek ingezoomd op de manier waarmee dit sociale netwerk en de rest van de omgeving van de gederadicaliseerde jongere naar hem of haar kijken.

Rabasa et. al. (2010) verwijst in dit kader naar de cruciale elementen die mogelijk van belang kunnen zijn voor een succesvolle re-integratie. Als eerst gaat het om het vinden van een gematigd sociaal netwerk waar hij/zij zich thuis kan voelen en een “supportive community” die de ex-radicaal verwelkomt en hem verder helpt bij het vinden van zijn plek binnen de samenleving. Ten tweede gaat het volgens Rabasa niet alleen om de behoefte aan vrienden en familie, maar ook de manier waarop het sociale netwerk en de samenleving tegen de ex-radicaal aankijkt. Het is denkbaar dat dit bijvoorbeeld mede wordt bepaald door exposure in de media en mogelijke justitiecontacten van de ex-radicaal. De heer M. Cheppih geeft dit op basis van zijn eigen ervaring met ex-radicalen jongeren als volgt aan:

“Diegene die veroordeeld zijn die hebben een veel ingewikkelder verhaal, want daar zitten beperkingen op en die beperkingen zijn vaak financieel, maar ook maatschappelijk. Kun je bijvoorbeeld werken, mag je werken, wie gaat je laten werken, mag je een rekening openen, mag je bestaan. Dit soort praktische aspecten maakt het dus nog ingewikkelder. Vooral omdat we in Nederland niet zo goed weten wat voor personen dat eigenlijk zijn. Daar is niet veel ervaring ermee. Eindresultaat is als we kijken naar de meesten die veroordeeld zijn en vrij zijn gekomen en terug in de samenleving zijn, daarvan is misschien wel 90% wegegaan naar het buitenland omdat ze beseffen dat ze in Nederland geen bestaansrecht meer hebben”.

In de verdere behandeling van terugkeer van gederadicaliseerde jongeren in de samenleving zal ik daarom veronderstellen dat de omgeving en de samenleving anders reageert op ex-radicalen die justitiecontact hebben gehad en een “publiek figuur” zijn, dan op ex-radicalen die dit niet zijn geweest. Ik zal daarom onderscheid maken tussen de groep die zichtbaar is geweest in de samenleving via de media en de groep die “in de schaduw” is geradicaliseerd en vervolgens gederadicaliseerd en zal vervolgens nagaan in hoeverre de boven gemaakte veronderstelling juist is.

6.1.1 ZICHTBAAR IN DE SAMENLEVING

Bij twee respondenten die vast hebben gezeten en/of in de publiciteit zijn geweest in verband met hun radicale imago of radicale acties, is duidelijk dat de terugkeer in de samenleving en het vinden van aansluiting bij nieuwe sociale netwerken heel moeizaam is verlopen, of in enkele opzichten zelfs onmogelijk is geweest. Hun radicale verleden is hun blijven achtervolgen omdat ze eenmaal dat etiket hebben gekregen door hun aanwezigheid in de media en in het publieke debat. Dit wordt ook bevestigd door de heer M. Cheppih, waar hij op basis van eigen waarnemingen ook onderscheid maakt tussen “onbekende radicalen” en radicalen met een “publieke figuur”:

“mijn ervaring als je onbekend bent en je bent radicaal geweest en je komt terug en niemand kent je dan heb je nog een kans dan weet men niet wie je bent. Maar als je ook een publieke profiel hebt op een of een ander manier en je geniet een bepaalde bekendheid dan is er geen kans meer[...]. de mate van de bereidwilligheid van de samenleving om zo iemand een kans te bieden is heel erg klein”.

De bereidwilligheid van de samenleving om een ex-radicaal te ontvangen zou volgens de heer M. Cheppih per land verschillen.

“Ik ken een Tunesiër en een Egyptenaar. In Nederland konden ze niets, 10 jaar lang in Nederland, ze hadden geen leven, ze konden niets. Ze zijn toen allebei naar Engeland gegaan. Daar hebben ze een leven opgebouwd, de ene is multimiljonair geworden en de andere is politiek actief geworden, in Nederland had dat nooit gekund omdat ze die stempel hadden. Er was niemand die ze die kans wilden geven. In andere landen werkt het anders, de andere landen hebben meestal een bredere perspectief en meer mogelijkheden, het systeem werkt wat ruimer waardoor die kansen wat groter zijn, in Nederland is dat heel beperkt”.

Bij respondent 2 was er geen sprake van een aanhouding, vervolging of veroordeling voor een extremistische daad. Alleen al in de media geassocieerd te worden met extremisme en radicalisme was genoeg om een etiket geplakt te krijgen waar hij in zijn verdere leven wellicht last zal van hebben als weten we dat niet zeker:

“... op het moment dat je dus op die manier wordt neergezet dan heb je geen leven meer. Los van de gevolgen op persoonlijk vlak en ook op professioneel werkolak op het gebied van reizen, land in, land uit. Zelfs een keer in een illegalen cel gezeten omdat ik beschuldigd werd dat mijn paspoort zou zijn vervalst en dat soort dingen. Internationaal, je krijgt een publiek profiel en dat wordt uitgegeven aan andere landen en dat soort dingen terwijl er feitelijk nog niets aan de hand is. Officieel is het nog allemaal inlichtingendiensten”.

Respondent 5 heeft door zijn gevangenisstraf en zijn “naamsbekendheid” zijn terugkeer als heel zwaar ervaren. Hij voelt dat hij min of meer gedwongen is om als

een illegaal door het leven te moeten gaan. Hij gaat ervan uit dat hij voor eeuwig getekend zal blijven en blijvend geassocieerd zal worden met radicalisme en terrorisme. Voor hem is de enige manier om hieruit te ontsnappen, naar het buitenland te emigreren.

“Het terugkeren in de samenleving wordt me eigenlijk bijna onmogelijk gemaakt. Ik mag niet reizen, zelfs niet naar mijn opa in België, ik mag geen bankrekening hebben (ik mag m wel hebben, maar de tegoeden worden bevroren), ik kan niet werken. Ik kan niets. Terwijl ik wel veel zou willen, maar de staat verbiedt het me. Daarom is terugkeren in de samenleving moeilijk. Ik heb geen vrienden, alleen mijn gezin. Ik leef als een illegaal”.

6.1.2 ONZICHTBAAR IN DE SAMENLEVING

Bij de vier respondent die niet in de publiciteit zijn geweest, op internet niet geassocieerd worden met welke vorm van radicalisme dan ook en niet in aanraking zijn gekomen met justitie, is de terugkeer in de samenleving veel soepeler geweest. Zij hebben hun leven langzaam maar zeker kunnen oppakken. Omdat voor de meeste van hen het proces van deradicalisering begon tijdens of net vóór hun studieperiode, zijn zij langzaam aan de nieuwe omgeving gewend en daarin opgenomen. Zij bleven in de anonimiteit en waren onzichtbaar voor de samenleving als ex-radicaal. Hierdoor bleven de effecten van labeling beperkt tot de schaal van de eigen omgeving. Deze vier respondenten hebben hun terugkeer over het algemeen vaak als een goed proces ervaren.

“Goed, ik had namelijk ook een sterke bagage mee. Ik had zoveel geleerd in die periode, ik was een goede gesprekspartner voor veel mensen die het over geloof hadden. Ik kon goed de middenweg opzoeken en dat maakte me sterk. Het deed me goed om weer terug de samenleving in te komen. Niet dat ik er uit was gestapt, maar ik had toch altijd een soort van spanning met de samenleving. Ik sloot mezelf veel buiten en keurde dingen af. Dat was hierna anders. Ik voelde me veel meer onderdeel van. Ik had ook niet meer het idee dat ik weg moest uit Nederland. Nederland was nu gewoon mijn land en daar was ik blij mee. Ik kon hier leven en gelukkig zijn. Dat gaf rust.(...) Het was ook de periode dat ik net in 5havo zat en een nieuwe start ging maken op het hbo. Ik kon dus met een schone lei beginnen, dat maakt het ook makkelijker”. (respondent 3)

6.2 SOCIAAL NETWERK

6.2.1 INLEIDING

In de literatuur komt het belang van sociaal kapitaal bij het deradicaliseringsproces vaak terug (Rabasa et. al, 2010; Bovenkerk, 2010; Bjørge, 2009). Zoals in het literatuuronderzoek is geschetst, wordt veel nadruk gelegd op de kracht van het sociale netwerk en de bijdrage hiervan bij deradicaliserende jongeren om hen vooruit te helpen bij het vinden van hun weg weer terug in de samenleving. Rabasa (2010) benadrukt dat het wel of niet hebben van een dergelijk netwerk, dat steun en hulp biedt, bepalend is voor het feit of een ex-radicaal “disengaged” blijft of juist “re-engaged” (zie paragraaf 3.2.2). Als een ex-radicaal namelijk in staat is om een nieuw sociaal netwerk te ontwikkelen dat hem helpt vooruit te komen en zijn leefomstandigheden te verbeteren, bijvoorbeeld door het vinden van een baan, zal de kans op het “re-engagen” klein zijn (Rabasa, 2010). Zoals al eerder aangeven, is niet alleen de grootte van het sociale netwerk van belang maar ook de meerwaarde die dat netwerk op haar beurt toevoegt aan het leven van de deradicaliserende jongere.

Hieronder ga ik op basis van de gehouden interviews en gesprekken in op de rol die de familie en vrienden hebben gespeeld op de deradicalisering van de respondenten en de soort steun die ze daarbij hebben gekregen om hun leven te vergemakkelijken. In het hoofdstuk hiervoor had ik geconcludeerd dat de respondenten geen contact meer hadden met hun oude vrienden en dat ze gedurende of na hun deradicalisering meestal nieuwe contacten zijn aangegaan en nieuwe vrienden hebben gevonden. Een gederadicaliseerde persoon die uit zijn radicale groep stapt, zal in eerste instantie een beperkt sociaal netwerk hebben.

6.2.2 ROL VAN DE OUDERS

Op de vraag wat voor relatie de respondenten hadden met hun ouders tijdens hun radicalisering, gaven alle respondenten aan dat ze altijd werden gesteund door hun ouders, een min of meer onvoorwaardelijke steun, ongeacht of ze wel of niet op de hoogte waren van hun radicalisering. Bij respondent nr. 7 bijvoorbeeld, werd zijn toenemende aandacht voor het geloof en dat hij meer ging praktiseren gewaardeerd door zijn ouders. Dat hebben ze klaarblijkelijk niet als een teken van radicalisering opgevat.

*“De relatie met mijn ouders is altijd prima geweest. Het contact is nooit verbroken [...]
] mijn ouders hebben nooit het gevoel gehad dat ik aan het radicaliseren was. Het viel op dat ik meer bezig was met het geloof en dat werd niet als onprettig ervaren. Mijn kledij zag er anders uit. Maar geen signalen voor mijn omgeving dat ik aan het radicaliseren was*

De respondenten hebben de relatie met hun ouders niet verbroken en hebben altijd contact onderhouden met hun. Ook respondenten die een gevangenisstraf hebben moeten uitzitten zijn in contact gebleven met hun ouders. Voorbeeld hiervan is

respondent 5 die zowel met zijn moeder als vader goed contact is blijven houden. Daar waar zijn moeder het echter emotioneel belastend vond om haar zoon in de gevangenis te hebben, had zijn vader een meer rationele benadering waarbij hij hem vooral op zijn verantwoordelijkheid voor zijn eigen keuzes en daden aansprak.

“Ik heb altijd contact gehouden met mijn ouders. Ik vond het soms wel zwaar omdat vooral mijn moeder er erg onder leed dat ik in de gevangenis zat. Ze werd door de omgeving steeds gezien als de moeder van...ze nam me dat kwalijk. Ik begreep het niet. De helft van de zonen van die buurvrouwen die mijn moeder zagen als de moeder van...hadden zelf ook zonen in de gevangenis, voor drugshandel of andere heftige zaken. Mijn vader zei tegen me: toen je wilde gaan vechten was je een vent, neem nu je straf ook aan als een vent. Accepteer de gevolgen van je daden, nu niet zeuren. Hij steunde me.

Daarnaast is het feit dat, zoals in hoofdstuk 4 over radicalisering uiteen is gezet, het proces van radicalisering een geleidelijk proces is, zijn de ouders bij een aantal respondenten mogelijk niet direct geconfronteerd met een fundamentele verandering bij de ontwikkeling van hun kinderen. Hierdoor valt een eventuele radicale of deradicalisatie koers minder snel op.

Hierboven is de rol van de ouders gedurende het radicaliseren geschetst, en onderbouwd met citaten uit de gehouden interviews met de respondenten. De vraag is echter wat de rol van ouders is geweest tijdens het deradicaliseren. Uit de reactie van de respondenten blijkt dat de relatie met hun ouders gedurende en na deradicalisering van de respondenten niet is veranderd.

Bij respondent 4 blijkt dat zijn ouders bewust waren van de verandering en ontwikkeling van hun zoon, maar ervoor gekozen hebben om niet expliciet in te grijpen. Volgens de respondent had dit te maken met het feit dat zijn ouders opgeleid zijn en ontwikkeld zijn. Zij hebben de verandering bij hun zoon als een tijdelijke fase gezien die bij de pubertijd behoort:

“Ik heb het geluk met name mijn ouders die beide geschoold zijn die ook veel gereisd hebben die veel in context hebben kunnen zien. Veel dingen niet veroordeeld hebben. Ik was niet verkeerd bezig. Ze gingen al vanuit dat het een fase is van mijn pubertijd. Het gaat vanzelf wel over, zeiden ze dan.

Bij respondent 3 was binnen haar gezin het zichtbaar praktiseren van de religie een belangrijk element. Haar deradicalisering ging echter gepaard met de religie minder letterlijk nemen en minder strikt praktiserend zijn. Dit heeft wel tot enige spanning geleid tussen de respondent en haar moeder:

“Mijn moeder verwacht vaak van dat ik dingen zou doen die ik vroeger ook deed. Dus heel veel naar de moskee en hele lange kleding dragen. Dat deed ik nu niet meer en daar maakte ze veel opmerkingen op. Dat het vroeger beter was. Dat vond ik niet leuk want zij herinnert me steeds aan die periode en ik wilde dat niet meer zijn. Dat gaf soms wat spanning want ik kon het ook niet goed uitleggen aan haar waarom ik nu “iemand anders” was.

Bij respondent 1 is de reactie van zijn ouders op zijn deradicalisering niet expliciet, maar hij heeft wel de indruk dat ze er blij mee zijn, hoewel ze niet over alles met elkaar communiceren

“Ik ben altijd contact blijven houden met mijn ouders, dat is een soort plicht vanuit de islam, ook al verschil je van mening met je ouders, je moet ze altijd tevreden houden, hun met respect behandelen, naar hun luisteren en dat deed ik ook. Maar ik denk dat ze heel blij zijn dat ik terug gekomen ben zoals ik nu ben. Ze hebben dat nooit zo uitgesproken maar ze zijn blij dat ik die periode achter me heb gelaten

De ouders van twee respondenten hebben wel signalen opgevangen van het radicale gedrag van hun kinderen en hebben daar ook actie op ondernomen. Bij respondent 5 bijvoorbeeld hadden de ouders zelf bij de politie aangegeven dat hun zoon op jihad ging, nadat zij zijn afscheidsbrief hadden gevonden en hij al onderweg was naar de frontlinie. Naar aanleiding van deze aangifte is hij vervolgens opgepakt.

“ Mijn ouders waren geschokt, ze probeerden me op andere gedachten te brengen. Ze hebben als eerste de politie gebeld toen ze hoorden wat ik van plan was. Ik was daar erg ontzet over. Ik kon niet begrijpen dat je op het journaal ouders van blanke meisjes van 18 jaar zag die hun dochter uit gingen zwaaien omdat ze naar Afghanistan ging en mijn ouders gaven mij aan bij de politie toen ik eigenlijk hetzelfde wilde doen. Ze zijn nu natuurlijk blij dat ik weer gewoon thuis ben en dat alles achter de rug is”.

Bij respondent 2 zijn de ouders er bewust van geworden dat hun zoon mogelijk in staat zou kunnen zijn om naar het buitenland te vertrekken. De directe praktische maatregel die zij hebben getroffen is het afpakken van zijn paspoort. Als minderjarige zou het in dat geval lastig zijn om op reis te gaan.

“In mijn geval. Ik was dus ready `to go`. Snap je! Ik had zoiets ik wil iets doen, ik moet een bijdrage leveren, hoe jong je dan ook bent, wat ik nu heel erg herken in de jongens die ik nu tegenkom. Uiteindelijk hebben mijn ouders me tegen gehouden. Want ik was 16, als je paspoort wordt afgepakt dan kan je niets meer. Zij hebben het opgevangen ze voelden het aankomen ik kwam uit London, ze hadden mijn paspoort afgepakt en ik kon geen kant op.

Respondent 1 had daarentegen zelf aangegeven dat hij deelneemt aan bijeenkomsten van de islamitische beweging waar hij lid van is geworden. Hij ging ervan uit dat zijn religieuze en praktiserende familie dit zou bewonderen en waarderen. Het tegendeel was waar. Deelname aan groepen, vooral als deze verboden zijn in Marokko, lag blijkbaar gevoelig bij zijn directe familie. Dit heeft wel geleid tot spanning en onbegrip tussen de respondent en zijn familie.

“Ja, gewoon veel in gesprek met hun, ik had zelfs een knallende ruzie met mijn oom en mijn broer. Ze vonden dat ik ge-brainwashed ben, dat ik niet wist wat die beweging allemaal met zich mee brengt en wat voor verborgen agenda ze hebben. Terwijl ik de groep op een hele ander manier had ervaren. Dus knallende ruzie met hun. Ik heb het toen zelf bij hun aangegeven maar niet wetende dat ze zo zouden gaan reageren. Want ik dacht, ja ik hoor bij een groep en ik doe geen verkeerde dingen in mijn ogen en opeens kreeg ik een storm aan kritiek en preken”.

Van drie respondenten waren de ouders niet op de hoogte van het radicale gedrag van hun kinderen. Ze merkten wel de verandering in het gedrag van hun kinderen op, maar het bleef uiteindelijk daarbij zonder concreet in actie te komen of een gesprek daarover te beginnen. Een van de ouders had de verandering in het gedrag van zijn zoon aan pubertijd toegeschreven en schonk daar geen extra aandacht aan.

“Ik was niet verkeerd bezig. Ze gingen vanuit dat het een fase is van mijn pubertijd. Het gaat vanzelf wel over, zeiden ze dan”.(respondent 4)

“Mijn ouders hebben nooit het gevoel gehad dat ik aan het radicaliseren was. Het viel op dat ik meer bezig was met het geloof en dat werd niet als onprettig ervaren. Mijn kledij zag er anders uit. Maar geen signalen voor mijn omgeving dat ik aan het radicaliseren was”. (respondent 6)

Bij alle respondenten was de rol die de ouders hebben gespeeld bij het radicaliseren en deradicaliseren sociaal emotioneel van aard. Zij konden altijd terug vallen op hun ouders. De respondenten werden door hun ouders niet in de steek gelaten en zijn zich niet van elkaar gaan vervreemden. Dit was voor de respondenten van groot belang om hun sociale inbedding niet geheel te verliezen en wel ergens de liefde en steun te blijven ontvangen om de moeilijke transitieperiodes te kunnen overleven.

“Mijn ouders hebben wel een belangrijke rol gespeeld, maar dat staat los van radicalisering of deradicalisering, ze hebben mij nooit laten vallen, tijdens radicalisering niet, daarvoor niet en daarna ook niet. Het feit dat ze er zijn dat is een soort veiligheids gordel voor mij, dat was voor mij al genoeg[...] Dus ja, mijn ouders dat ze er zijn en dat ik bij hun mocht komen en vrijetijd met hun doorbrengen, dat was voor mij wel een hele belangrijke steun’. (respondent 1)

'Het idee dat ik kon terugvallen, dat er wel een vaste basis was. Dat vond ik wel fijn'
(respondent 3)

Ook respondent 5 die een gevangenisstraf heeft moeten uitzitten, heeft die onvoorwaardelijke liefde en steun ervaren van zijn ouders en vrouw. Dat heeft hem geholpen om die moeilijke periode te kunnen overleven.

'Mijn ouders en familie en mijn vrouw hebben mij nooit in de steek gelaten. Ze hebben me altijd gesteund, ook al waren mijn ouders het niet eens met mijn gedachtengoed, maar ze hielpen me wel door de jaren heen. Mijn vrouw heeft me heel veel bijgestaan. Nu heeft zij het heel moeilijk, ze zit ook erg met zichzelf in de knoop, zij heeft eigenlijk meer hulp nodig dan ik.'

Respondent 2 geeft zelf aan hoe belangrijk het vangnet van ouders en familie is om verdere vervreemding en radicalisering te voorkomen. Deze constatering doet hij niet alleen bij zijn eigen doorlopen proces, maar ook bij die van anderen die hij kent waar vaak dat vangnet juist ontbrak.

"Dan kom je eigenlijk al meteen bij hoe belangrijk de omgeving is. Ik zie bij de jongens die ik tegen kom die vergelijkbare dingen hebben meegemaakt, die hebben dat niet, die vervreemden zich niet alleen van de samenleving maar ook van de eigen familie, ouders ect. Dus die gaan echt volledig een eigen wereld tegemoet. Uiteindelijk heeft dat er wel voor gezorgd dat ik me nog steeds ging distantiëren van de samenleving waar ik me in verkeerde. Maar dat is dan heel snel door mijn sterke vangnet om me heen heb ik weer mijn weg weer snel terug gevonden".

Op ideologische vlak was meestal wel spanning tussen de ouders en de respondenten. De ouders hielden, wat de meeste respondenten noemen, een "culturele islam" aan, terwijl de respondent juist naar de "zuivere" vorm van Islam zochten, waar vooral strikte regels theologische kennis een fundamentele rol spelen.

Respondent 3: *"Ik had in het begin wel veel onbegrip voor ze. Ik vond dat ze niet strikt genoeg waren. Terwijl mijn moeder toch een geschoolde vrouw was. Ik snapte niet dat ze de dingen niet zag zoals ik. Ze wist toch hoe het zat. Mijn vader vond het allemaal maar overdreven, bidden en zo ok, maar al die andere zaken vond hij raar. Hij kende het niet. De culturele islam heeft dat soort regels helemaal niet".*

Het verschil in beleving van de islam tussen de respondenten en hun ouders leek voor een deel te zijn veroorzaakt door de perceptie die beide partijen hebben van de rol die de islam zou moeten hebben in het dagelijkse leven van een moslim. Daar waar dit bij ouders vaak gemengd is met culturele aspecten en met een pragmatische kijk naar de religie, is het bij de kinderen vaak een striktere benadering waarbij niet zonder meer concessies kunnen worden gedaan ten koste van het geloof:

Respondent 1: *“Ik vond het verhaal van mijn ouders maar niets, die begrepen er niets van, die begrijpen de islam niet goed. De mensen die het echt begrijpen dat zijn de leden van die groep en daar ga ik naar toe. Alle andere mensen die waren in mijn ogen nepmoslims. Zo dacht ik toen van de rest van de omgeving inclusief mijn broer, mijn oom, mijn ouders en de rest van de familie. Hoe kun je zo’n goede beweging zo afkraken? Het waren mensen die in mijn ogen de islam reduceren tot alleen bidden en vasten, terwijl ik geloofde in een grotere rol van de islam in het dagelijkse leven”.*

Als de morele en emotionele steun van ouders door alle respondenten is erkend en het belang daarvan in hun ontwikkeling is bevestigd, valt echter wel op dat niet alle respondenten vrij en open konden communiceren met hun ouders. Het valt op dat kinderen niet over alles met hun ouders durfden te communiceren. Dit gold ook voor ouders die niet met hun kinderen durfden te praten over hun persoonlijke ontwikkeling, in enkele gevallen zelfs niet als er tekenen van radicalisering waren waargenomen. Het ontbreken van een dergelijke open communicatie heeft er mogelijk wel toe geleid dat ouders de radicalisering en vervolgens de deradicalisering van hun kinderen niet tijdig en actief hebben kunnen waarnemen en beïnvloeden. De ontwikkeling van hun kinderen ging volledig aan hun aandacht voorbij.

6.2.3 ROL VAN DE VRIENDEN

Radicalisering:

Op de vraag hoe hun relatie was met hun vrienden tijdens de periode van radicalisering, gaven de respondenten aan dat ze langzaam vervreemd raakten, niet alleen van de Nederlandse samenleving, maar ook van hun vrienden en schoolgenoten. Dit lijkt te maken te hebben met de groter wordende kloof tussen de wereld van de respondent en die van zijn/haar vrienden. Hierdoor voelden de respondenten zich niet meer thuis in gezelschap van hun bestaande vriendennetwerk. Vervolgens zochten de respondenten aansluiting bij nieuwe vrienden met wie ze een gemeenschappelijk gedachtegoed delen en met wie ze meer binding hadden dan met de rest van hun omgeving.

Een individu streeft er volgens Tajfel & Turner (1986) naar om een positieve sociale identiteit te behouden c.q. te bereiken. Door de sociale identiteit van zijn bestaande vrienden en schoolgenoten, de zogenaamde ingroup, te vergelijken met die van radicale jongeren in zijn omgeving, de zogenaamde outgroup, ontstaat er een relatief beeld van hoe deze twee groepen zich tot elkaar verhouden. Bij een negatief c.q. onbevredigend resultaat uit een dergelijke vergelijking, zal een individu ernaar streven om de eigen groep te verlaten en zich te voegen bij een andere groep die vanuit hem gezien een positieve sociale identiteit heeft. Dit wordt door Tajfel & Turner de individuele mobiliteit genoemd.

Gederadicaliseerde jongeren verlaten hun radicale groep en gaan op zoek naar een nieuwe groep met positievere kenmerken waarbinnen zij hun nieuwe sociale identiteit vorm willen geven. Deze fase van identiteitsontwikkeling is volgens Rabasa et.al. (2010) één van de fases bij deradicalisering.

Uit de verhalen van de respondenten blijkt dat de banden met de vriendenkring vanuit de radicale periode langzaam los kwamen en zij nieuwe vriendschappen zijn aangegaan met mensen met wie ze een betere aansluiting hadden:

Respondent 3: *“Mijn schoolvrienden van de middelbare school zag ik niet meer, ieder was zijn eigen weg gegaan. En daarna ben ik bij de groep gekomen en dat waren mijn vrienden gewoon... niet meer en niet minder”.*

Respondent 1: *“Dat waren dan vrienden die je langzaam op een gegeven moment vindt omdat ze op dezelfde manier denken en op dezelfde manier in het leven staan [...] Ja dan kom je automatisch in dat netwerk en dan laat je eigenlijk je oude vrienden langzaam los en dan ga je steeds meer nieuwe banden leggen met de leden van die groep”.*

Een ander opvallend aspect is dat naast het gedwongen opstappen uit een radicale groep, door veroordeling tot een gevangenisstraf, bij respondent 5 zijn eerdere radicale netwerk als het ware opgelost is. Dit komt omdat de leden van dat netwerk nagenoeg allemaal afstand hebben genomen van hun radicale gedachtegoed.

“In het begin van de periode had ik een netwerk van ongeveer 10-20 vrienden die hetzelfde dachten als ik. In de loop der tijd is die groep veel kleiner geworden. Nu zijn het er niet eens 3. De meeste hebben zich afgekeerd van het radicale gedachtegoed”.

Deradicalisering:

Bij twee respondenten is er duidelijk sprake van een label als “radicaal” door de samenleving. Ze zijn hierdoor enigszins bekende figuren geworden en worden mogelijk nog geassocieerd met radicaal gedachtegoed. Bij deze twee respondenten valt het op dat het aangaan van nieuwe vriendschappen wat moeizamer is gegaan dan de respondenten die dat niet hebben. Mogelijk heeft dit te maken met het feit dat mensen niet willen dat ze in relatie worden gebracht met radicalisme en figuren die verdacht worden van radicalisme of veroordeeld zijn in het kader van antiterrorwetgeving.

*“De meeste vrienden wilden geen contact meer met mij hebben. Het is te gevaarlijk voor ze. Ze willen niet op de radar zitten en dat zijn ze wel als ze met mij omgaan”
(respondent 5)*

Respondent 5, die een periode vast heeft gezeten in de gevangenis, heeft duidelijk de meeste moeite gehad om aansluiting te vinden bij een nieuwe vriendenkring. Eenmaal terug in de samenleving, dan blijkt dat vriendschappen en relaties aangaan lastiger

verloopt dan voorheen. Angst voor associaties met extremisme en radicalisme bij anderen lijken de belangrijkste verklaringen hiervoor.

Bij de andere vier respondenten die niet bekend staan in de media en ook niet in aanraking zijn gekomen met justitie, is het vinden van een aansluiting bij een nieuwe vriendenkring(en) beduidend soepeler gegaan. Het proces van nieuwe vriendschappen en relaties verliep geleidelijk en ging gepaard met nieuwe ontwikkelingen in de leefomstandigheden van de respondenten. Belangrijkste element daaruit blijkt school of studie te zijn; de overgang van de havo naar de hogeschool of de vwo naar de universiteit heeft dat proces kunnen vergemakkelijken.

“Het heeft mij wel weer moeite gekost om een nieuwe vriendenkring weer op te bouwen na het loslaten van die ene groep. Ik had nog hele vage relatie met oude schoolgenoten en buurtjongens. Uiteindelijk is vooral vanuit mijn studie een nieuwe vriendengroep ontstaan. En dat is op een gegeven moment ook gegroeid door studentenvereniging die er waren. Waar iedereen wel relaxed is en iedereen bij elkaar kwam, geen radicale gedoe meer, geen scheiding tussen man en vrouw meer, of jihad ergens. Dagelijkse onderwerpen, zorg en behoeftes van de studenten bespreken. En daar is op een gegeven moment een heel groot netwerk uit ontstaan. Dit was een vervanger geweest van die islamitische beweging waar ik in zat. Het is dus niet meer een klikje van islamitische activisten met allemaal een zelfde stroming en eenzelfde leider, maar dat is nu een soort groot netwerk van allemaal studenten van de zelfde leeftijd, maar met verschillende achtergronden, studies en interesses”. (respondent 1)

“Ik had het geluk dat ik daar sterk in stond, anders was ik misschien snel teruggevallen. Ik ging ook een nieuwe vriendenkring uitkiezen. Mensen van de hogeschool, mensen die me niet per se kenden als “die extreem gelovige” daar kon ik opnieuw mee beginnen”. (respondent 3)

De rol van het nieuwe vriendennetwerk in de periode tijdens en na de deradicalisering is in essentie niet veel anders dan de rol van een normale vriendschap. Het gaat niet alleen om de sociale dimensie van vriendschap, maar ook om de emotionele en praktische dimensie daarvan zoals elkaar helpen en steunen. Wat wellicht wel van belang is om te noemen is dat de vriendschap in het specifieke geval van een deradicaliserende jongere ook een ideologisch werende functie vervult. Dit heeft vooral te maken met de relativerende en nivellerende werking van intellectuele discussies binnen een dergelijke vriendschap. Respondent 1 bijvoorbeeld geeft dit duidelijk aan in zijn reactie:

“Ja, gezelligheid, sociaal vangnet en contacten. Daar had ik het meeste behoefte aan, samen gaan studeren, samen gaan leren en elkaar helpen. Maar ook als gesprekspartners, samen naar de lezingen van Tariq Ramadan en anderen waarna wij van gedachten wisselden over die lezingen. Het was heel veel discussiëren”.

Op de vraag of de respondent een aanbeveling of tip kan geven voor jongeren die nog bezig zijn met hun deradicalisering, zijn er verschillende antwoorden gegeven. Deze antwoorden geven ook indirect aan wat voor de respondenten zelf van belang is geweest in hun eigen deradicaliseringsproces.

“Ik zou zeggen hou vol en probeer je leven goed op de rails te krijgen, via studie, een baan, een bezigheid, ga iets doen, voor mij was denk ik de studie mijn redding geweest. Via studie kwam ik nieuwe vrienden, mijn vrouw en heb ik mijn denkwijze zien veranderen. Dus studie was voor mij een sleutelwoord om mijn radicale gedachten achter me te laten”. (respondent 1)

“Ik vind persoonlijk, dat we als samenleving verantwoordelijk zijn om de processen van radicalisering en deradicalisering te begeleiden. Niet alleen als overheid maar ook de moslimgemeenschap, moskeeën, etc. Moskeeën zijn mensen ook gaan uitsluiten, zodra je extreme ideeën hebt mag je er niet komen. Gezinnen zijn er bang voor dus die distantiëren zich ook. Mohammed B bijvoorbeeld in Amsterdam die werd weggestuurd van het buurthuis en dat soort dingen. Dus wat zie je, dat de samenleving veel bepaalt[....]Als je niet bereid bent als samenleving om iemand in te sluiten, dan zul je die radicalisering verder voeden, het probleem niet oplossen. Iedere radicaal die vastzit die vertrouwt de samenleving niet meer en gelooft niet dat hij een tweede kans zal krijgen”. (respondent 2)

“wees niet bang voor een zwart gat. Je wordt gelukkiger als je het pad volgt wat je het fijnst vindt. En deradicaliseren, betekent niet ongelovig worden. Je wordt er misschien wel juist geloviger door. Je gelooft meer met je hart en daar gaat het om”. (respondent 3)

6.2.4 CONCLUSIES SOCIAAL NETWERK

Op basis van het beperkte aantal interviews kom ik tot de constatering dat de ervaring van terugkeer in de samenleving sterk afhankelijk is van hun al dan niet publieke zichtbaarheid als radicaal of orthodox, en of diegene in aanraking is geweest met justitie als gevolg van radicale handelingen of voorbereidingen daartoe.

Verder is vast te stellen dat de relatie van de respondenten met hun ouders tijdens hun radicalisering niet wezenlijk anders was dan daarvoor en na hun deradicalisering in principe ook niet is veranderd. De meeste ouders hadden wel moeite met het gedrag van hun kinderen tijdens hun radicale periode, maar hebben dit niet expliciet aangekaart of besproken met hun kind. Ouders waren niettemin tevreden met de gedragsverandering van hun kinderen na de radicale periode

Hoewel er enige spanning en onbegrip tussen de respondenten en hun ouders was over hun veranderde gedrag, hadden ouders, op twee na, het niet gemerkt dat die

verandering was ingegeven door radicalisering. Van één respondent hadden de ouders de door hen waargenomen gedragsverandering toegeschreven aan de pubertijd. Ook omdat de ouders niet precies wisten waar de jongeren mee bezig waren. Van de twee respondenten die werkelijk van plan waren om naar het buitenland te gaan, hebben de ouders ingegrepen. Deze ouders hadden dus ook pas laat in het radicaliseringsproces van hun kind door dat het om meer gaat dan alleen een spirituele ontwikkeling van hun kind ging.

De steun die de respondenten hebben gekregen van hun ouders was in beide fases (radicalisering en deradicalisering) sociaal-emotioneel van aard. De ouders stonden namelijk altijd klaar voor hun kinderen en lieten hen niet in de steek.

Op ideologisch vlak konden de ouders minder weerbaarheid bieden aan hun kinderen. Er was namelijk juist spanning met hun kinderen, omdat de ouders een zogenaamde “culturele islam” beleden, die vooral gericht is op enkele aspecten van het geloof. De respondenten waren daarentegen op zoek naar meer inhoud en verdieping van hun religie, gelet ook op visie dat geloof een allesomvattende levensfilosofie is. Discussies met ouders over islamitische kwesties brachten daarom spanningen met zich mee.

Respondenten gaven tevens aan dat ze zich, tijdens hun radicalisering, langzaam gingen vervreemden van hun (Nederlandse) vrienden. Vervolgens zochten ze aansluiting bij gelijkgestemden, met wie de respondenten vrienden werden en met wie ze op den duur meer binding kregen. Hierdoor bloedde het contact met Nederlanders of andersdenkenden langzaam maar zeker dood.

Na hun deradicalisering verliep het leggen van nieuwe contacten moeizaam voor diegenen die in de samenleving, vanwege hun “publieke profiel”, een radicaal label opgeplakt hebben gekregen. Voor de overige respondenten was de aansluiting met nieuwe vrienden een gevolg van de nieuwe leefomstandigheden zoals de overgang van de middelbare school naar de hogeschool, dan wel de universiteit.

6.3 LABELING

Van het bovenstaande valt dus op te maken dat als de radicalisering van een persoon zichtbaar wordt voor de samenleving, dit over het algemeen dan maatschappelijke negatieve reacties uitlokt en zorgt voor een niet-natuurlijke grondhouding richting de desbetreffende persoon. Dit is in lijn met wat Becker stelt in zijn labelingtheorie (1963). Hierin wordt gesteld dat het ‘publiek’ (de samenleving) bepaalt of de begane ‘daad’ wel of niet bestempeld kan worden als zijnde ‘deviant’. Deviant gedrag wordt als het ware deels maatschappelijk geconstrueerd. Gezien het tijdperk waarin we leven is er

veel aandacht en angst voor het thema van radicalisering en extremisme. Als gevolg van deze aandacht in de media aan dit onderwerp kunnen radicalen meer last hebben van labeling dan als dit een minder bekend verschijnsel zou zijn. Dit gaat uiteraard niet voor personen die een strafbaar feit hebben begaan of hiervan worden verdacht. De heer Cheppih stelt dat van de ex-radicalen die bekend staan bij “het publiek”, alleen diegenen met een sterke wil en persoonlijkheid erin slagen om een eigen toekomst op te bouwen in Nederland. Anderen kiezen juist ervoor om naar het buitenland te emigreren waar ze niet, of minder, bekend staan als ex-radicaal.

“Nederland is niet een land die mensen makkelijk terug ontvangt. Ook is het niet een land die mensen een tweede kans geeft als ze veroordeeld zijn. [...] diegenen die in Nederland zijn gebleven zijn vaak diegenen die vaak sterk genoeg zijn geweest om eigen leven op te bouwen, anders lukt het gewoon niet[...]

6.3.1 LABELING DOOR OMGEVING EN EIGENGEMEENSCHAP

Bij de respondenten die wel radicaal zijn geweest maar onzichtbaar zijn gebleven voor de rest van de samenleving doordat ze niet in aanraking zijn geweest met de media en/of justitie, valt op te merken dat zij wel last hebben gehad van labeling maar op een beperkte schaal. Hierdoor heeft hun radicale verleden en het label die ze daaraan hebben over gehouden hun “nieuwe” leven maar beperkt beïnvloed. Labeling is beperkt gebleven op het niveau van de omgeving die daar wel op de hoogte van was.

Opvallend is dat onder enkele van deze respondent bij deradicalisering de labeling juist de ander kant op was ontstaan. Hun omgeving, hun ouders en soms ook vrienden hadden er namelijk moeite mee dat men juist ging deradicaliseren. Die radicale periode was naar de omgeving toe een teken van een ‘spirituele bewust zijn’ en een teken van ‘vroom’ zijn en ‘niets verkeerd’ doen omdat men vanuit het geloof opereerde. De uiterlijke kenmerken die dan zichtbaar voor de omgeving waren kwamen bij de gederadicaliseerde jongeren in de meeste gevallen te vervallen, zoals het laten groeien van een baard of het dragen van specifieke kleding. Het lijkt erop dat de omgeving de radicale levenswijze van deze jongeren alleen maar vanuit het perspectief van religieuze vroomheid bekijkt. Wat deze levenswijze betekende op ideologisch, politiek en praktisch vlak voor de jongeren zelf bleef verborgen achter die religieuze vroomheid.

Bij respondent 3 waren bijvoorbeeld haar ouders, vrienden en haar omgeving verbaasd over haar deradicalisering omdat zij ook haar kledestijl had veranderd, ze deed haar lange jassen en jurken en zwarte hoofddoeken weg ging weer over op spijkerbroeken, om maar een voorbeeld te noemen. Dat was zichtbaar voor de omgeving. Zij fungeerde als voorbeeldmodel in haar spiritualiteit en haar praktiserende leefstijl voor de andere leeftijdsgenoten en hun ouders. Haar uiterlijke

kenmerken en zichtbare naleving van islamitische regels, zoals het niet met de hand groeten van mannen (zelfs als dat aangetrouwde familie of neven zijn), waren daarbij een maatstaf.

“Bij de deradicalisering was het vooral verbazing. Hoe kun je zo omslaan? We kennen je nu al jaren als zo overtuigd en helemaal into dat gedachtengoed en nu opeens [...]Tijdens mijn radicale periode vonden familieleden het op zich bewonderenswaardig dat ik zo serieus met religie omging. Ze hadden daar wel respect voor, maar vonden het ook moeilijk dat ik zo strikt was.

Vanuit haar vriendenkring werd dat niet begrepen omdat haar deradicalisering geassocieerd werd met minder gelovig, minder praktiserend en met misschien wel met meer “losbandigheid”.

“Mijn vrienden uit de groep vonden me wel een beetje een verrader, misschien is dat een sterk woord, maar ik was wel 1 van de “topvrouwen” uit de groep. Dus toen ik de groep verliet, werd me dat niet in dank afgenomen. Men kon dat niet begrijpen, hoe juist ik de groep kon verlaten. Ik was juist zo sterk. Een hele tijd heb ik die meiden toen niet meer gesproken. Het contact was over

Aan haar eigen gemeenschap had ze heel wat uit te leggen over haar veranderde leefstijl en kreeg ze veel negatieve reacties. Ze moest daarop steeds reageren en bevestigen dat ze haar leven nu anders wilde gaan leiden. Ze wou van die reputatie af.

“Wel had ik in de afgelopen tijd natuurlijk een bepaalde reputatie en vriendenkring opgebouwd. Dus toen ik me opeens anders ging kleden en gedragen kreeg ik wel veel verbaasde gezichten en uitspraken. Mensen snapten het niet. Er waren ook ouders die hun dochters vaak zeiden: kijk hoe goed zij het doet, en dan zeiden die meiden dat tegen mij en ik dacht...hmmm nee dat ben ik niet meer. Ik moet van deze reputatie af. Ik moet duidelijk maken dat ik me nu in een andere fase bevind. Niet beter of slechter, maar anders. Er was heel veel verbazing. Daar moest ik steeds op reageren. Maar het was me de moeite waard, want dit was zoals ik voortaan door het leven wilde. Ik had het geluk dat ik daar sterk in stond, anders was ik misschien snel teruggevallen”.

Bij respondent 4 is het opmerkelijk dat hij zowel in zijn radicale periode als in de periode erna gelabeld werd door de eigen gemeenschap. In zijn radicale periode werd hij op straat uitgescholden. Na zijn zichtbare deradicalisering werd hij, net als respondent 3, gezien als iemand die niet meer praktiserend was en lossere omgang met zijn geloof. Hij werd als het ware gelabeld als iemand die minder streng en strikt omging met religieuze regels en normen, onder meer omdat hij zijn kledingstijl had aangepast en zijn baard had weggeschoren.

“Toen ik die baard liet staan, binnen Pakistaanse gemeenschap is dat “the thing”. Je hebt je nooit geschoren! Op het moment dat ik m’n baard liet staan, in 1998. Dacht ik je moet nu heel bewust zijn van het feit dat mensen je niet meer als X gaan zien, maar als de moslim[...] Wij zijn op straat uitgescholden door mensen. Met name moslims, als we ze zeiden; ga je mee naar de moskee. Dat werd niet altijd gewaardeerd. Het was bijna jehova- getuige achtig.”

De reactie van de eigen gemeenschap was ook zichtbaar bij respondent 5. Niet alleen hij had last van labeling, maar ook zijn ouders. In het bijzonder zijn moeder die leed onder het feit dat de Marokkaanse gemeenschap in haar omgeving met een minderwaardige blik keken naar haar zoon en haar gezin in haar geheel. Zij werd namelijk gezien als moeder van ..... Zij was gevoelig voor roddels en negatieve uitlatingen van andere vrouwen over haar zoon en haar gezin:

“De gemeenschap houdt afstand. De meeste mensen herkennen me eigenlijk niet eens. En als ze me herkennen dan houden ze afstand. Ze willen niet met mij geassocieerd worden. Mijn verleden is te zwaar voor ze. Ik kom ook niet meer in de gewone moskee.”

Ook respondent 2 had last van labeling in beide fases van zijn leven, zowel tijdens de radicale als de huidige deradicaliserende periode. Hij werd namelijk steeds gelabeld door de groep waar hij op een gegeven moment niet (meer) toe behoorde; in zijn radicale periode werd hij vermeden door de andersdenkenden, terwijl na zijn radicale periode de deuren werden dicht gehouden voor hem door de radicale groepen en hij door hun gezien werd als een verrader of als een “softie”, een slappeling.

“Het is dubbel. In de radicale periode dan krijg je de één die houdt afstand van je en de ander minder. Die zichzelf in jou herkennen die laten je toe en de anderen sluiten de deuren voor je. In de deradicaliserende tijd krijg je de omgekeerde volgorde. Bijvoorbeeld bij Moskee in Den Haag bijvoorbeeld daar mag ik niet meer komen. Je moet altijd op verschillende fronten vechten. De vraag is wanneer dat gebeurt en onder welke omstandigheid. Mensen hebben allemaal een mening, ik ook. De mening zorgt ervoor dat jouw oordeel gekleurd wordt dat de ander niet mag zijn zoals hij wil. Mijn ervaring is dat mensen het veiliger vinden om met hun soortgenoten om te gaan ook al kunnen ze zich vinden in jouw mening. Ze willen je niet makkelijk toelaten in hun wereld als je een vreemde eend bent”.

Respondent 2 werd ook door zijn vriendenkring op afstand gehouden omdat ze bang waren om onder het vergrootglas te komen van de media of zelfs inlichtingendienst.

“Ik merkte dat mensen in mijn vriendenkring zich van mij distantieerden, ze beantwoorden mijn telefoontjes niet, groetten niet, ze werden bang na 11-9. Ze worden gedreven door angst. Zelfs mijn verzekeringsadviseur negeerde mij. Die labeling heeft zo’n impact op je dat je bewust bent met hoe je met je naam omgaat”[...] Labeling zorgt

ervoor dat mensen geen zin hebben om te investeren in je relatie. Mensen die dichtbij staan die kennen je buiten die label om en zien je als persoon. Labeling is dan niet meer relevant want die zijn die fase al voorbij. Maar dat is maar een kleine groep. De grotere groep stopt bij de label en is niet bereid om te investeren”.

6.3.2 LABELING DOOR DE SAMENLEVING

Een gederadicaliseerde die terug probeert te komen naar de *mainstream* samenleving, zal worden geconfronteerd met zijn eigen verleden. Dit kan zich uiten in het label dat hij/zij aangeplakt krijgt door (een deel) van zijn/haar omgeving. Vooral de respondenten die zichtbaar waren via de media hebben veel last van labeling. Dit was te merken vanuit hun vrienden, de eigen gemeenschap en de rest van de samenleving. Dat negatieve etiket van “radicaal”, “extremist” of “terreurverdachte” die zij door de samenleving opgeplakt krijgen via alle vormen van media werkte ook door op de eigen gemeenschap en zelfs op de eigen vriendenkring. Doordat ze als radicaal werden bestempeld is die angst om in contact te komen met de desbetreffende persoon heel erg groot. Het gaat hierbij om de angst om in contact te worden gebracht met radicalisme of extremisme en daardoor de mogelijke betrokkenheid van de media of inlichtingendienst. Gevolg is dat het leven van ex-radicalen die zichtbaar zijn geweest bijna onmogelijk wordt gemaakt. Ze worden er dagelijks mee geconfronteerd. Dit uitte zich niet alleen in de digitale wereld waar je wordt vereeuwigd, maar ook hun bewegingsvrijheid (internationaal reizen) wordt beperkt. Dit etiket wordt ook na het afzweren van het radicale gedachtegoed, door de samenleving niet losgelaten. Een gederadicaliseerde die dus terug probeert te komen naar de *mainstream* samenleving, wordt als het ware continu geconfronteerd met zijn eigen verleden. Het effect van dit label reikt zelfs buiten het eigen leven van de gederadicaliseerde, maar raakt ook het leven van anderen binnen het gezin of de familie.

“De gevolgen daarvan voor mijn eigen persoonlijke leven waren desastreus, want wat gebeurt er dan op een moment dat je die stempel hebt, en je bent dat, dan kun je in principe in Nederland, -dat zeg ik dan vanuit mijn eigen persoonlijke ervaring als individu, dan kun je het in Nederland vergeten als je denkt dat je vrij kunt leven, als je denkt dat je gewoon een baan kunt hebben en gaat werken, als je denkt dat je in vrijheid kunt leven. Als je denkt dat je gelijkwaardig wordt behandeld want de gevolgen daarvan van mijn keuzes die dan door de samenleving uitgelegd werden als fout en als radicale en dat soort dingen, je wordt geparkeerd, je wordt bestempeld, je wordt afgeschilderd als zijnde weet ik veel wat, je leven wordt onmogelijk gemaakt. Zelfs je familie en je gezin en zelfs mijn oom die die werd ontslagen omdat hij mijn oom was. Mijn broertje die daar last van heeft dus ieder die de naam draagt. Mijn familie die tegen mij zegt, nu ga je te ver, want we hebben er last van. Nog even los van dat je doodsb bedreigingen krijgt,

telefoontjes, brieven en dat soort dingen, dat hoort er allemaal bij dat je in volledig anonimiteit moet leven.[...] de samenleving die spaart je niet. (respondent 2)

Respondent 5 geeft aan als een illegaal door het leven te moeten gaan of te moeten emigreren. Hij geeft aan dat hij getekend is voor de rest van zijn leven, hoewel hij naar eigen zeggen onschuldig was. Zijn hele leven staat in het teken van zijn veroordeling en zijn radicale tijdperk. Zijn vrouw lijdt daaronder, zijn kinderen en hij zelf natuurlijk. Hij heeft geen bewegingsvrijheid meer, geen kans meer op een baan en geen recht meer op een vrij inkomen. Zelfs zijn kinderen worden op school gepest omdat ze de kinderen zijn van.....

“Op de school van mijn zoontje werd hij een paar keer gepest omdat hij de zoon is van....Toen ik vrij kwam ben ik meteen naar school gegaan en de kinderen laten weten dat ze mijn zoon niet meer moeten pesten.

Omdat hij dan onder het vizier staat van de AIVD is te merken dat mensen om hem heen en vrienden door angst worden gedreven en elke vorm van contact proberen te vermijden.

“De meeste vrienden wilden geen contact meer met mij hebben. Het is te gevaarlijk voor ze. Ze willen niet op de radar zitten en dat zijn ze wel als ze met mij omgaan”.
(respondent 5)

Involed op werk

Ook op het gebied van werk blijkt in het geval van een “publieke” ex-radicaal die bekend is via de media, dat het vinden van werk of het binnenhalen van een opdracht erg lastig, zo niet onmogelijk is. Het beeld wat over een dergelijk persoon heerst, zorgt ervoor dat hij toch anders wordt gezien, ondanks zijn deradicalisering. Er wordt zelfs direct of indirect getwijfeld aan zijn neutraliteit, niet alleen door externen maar ook door de eigen collega’s. Een ex-radicaal heeft dus voortdurend te maken met wantrouwen op de werkvloer en daarbuiten.

“Hiervoor mochten ....bijvoorbeeld niet eens met mij samen werken, specifieke ambtenaren, gemeenten en dat soort dingen. Zij distantieerden zich allemaal van mij[...] Ik heb voor de grap in 2008 gesolliciteerd op een project van het ..... uitgevoerd door het bureau waar ik nu voor werk. Ik heb op die baan gesolliciteerd omdat ik wist dat er niemand in Nederland was die zoveel wist van dat dossier als ik. Ik ben meteen afgewezen, zonder uitnodiging voor gesprek. Er werd gezegd dat ik niet neutraal genoeg was voor de positie. In oktober 2008 ben ik via een andere deur door diezelfde organisatie binnengehaald door een andere afdeling feitelijk, dat de afdeling die mij had afgewezen daardoor geschrokken is. Mijn eigen collega’s vinden/vonden nog steeds dat ik niet neutraal genoeg ben/was. En wat gebeurd er....dat een opdrachtgever zoals

..... tegen mijn collega zegt ik wil hem niet op die opdracht hebben ook al ben ik onderdeel van datzelfde bedrijf". (respondent 2)

"Het belangrijkste knelpunt is dat als je als radicaal wordt ervaren, dan ben je klaar. Ik loop nog steeds constant aan tegen het imago wat ik heb. Nu nog steeds. Ik word nog steeds 5-6 uur aangehouden in het buitenland op specifieke vliegvelden, uit de rij gehaald. Heeft met profilering te maken, het publiek profiel". (respondent 2)

Respondent 5 heeft al de hoop opgegeven in het vinden van een baan, ondanks het feit dat hij een opleiding heeft gevolgd die in essentie wel voldoende arbeidspotentie heeft. Zijn naamsbekendheid en de radicale label die hem blijft achtervolgen maken het onmogelijk om in aanmerking te komen voor een reguliere baan.

"Ik heb vanuit de gevangenis een opleiding bedrijfseconomie gevolgd, die rond ik binnenkort af. Dat doe ik niet om een baan te vinden, maar voor mijn eigen ontwikkeling[...]Ik kan nergens werken. Wie gaat mij nog aannemen. Dat denk ik niet. Er is wel 1 persoon die me heeft aangeboden om bij hem te komen werken, vrijwilligers werk, zodat ik mijn tijd wat beter in kan zetten. Dat waardeer ik".

Bij bijvoorbeeld respondent 3. is te zien dat het vinden van werk op zich geen probleem was omdat zij geen last had van negatieve naamsbekendheid in de samenleving. Ook op de werkvloer heeft zij geen last gehad van haar verleden. Zelf had zij ook geen moeite om zich aan te passen aan de heersende werk- en bedrijfscultuur. Opvallend wel is dat tijdens haar radicale periode zij actief ervoor heeft gezorgd dat zij alleen bij islamitische organisaties werkte zodat zij in een bedrijfscultuur terecht komt die in harmonie is met haar ideologie en leefstijl. Voorbeelden hiervan zijn mogelijkheden tot het verrichten van het dagelijkse gebed en de man-vrouw relatie.

"Tijdens mijn radicale periode heb ik alleen bij islamitische organisaties gewerkt. Die sloten aan bij mijn gedachtengoed en ik hoefde geen concessies te doen in mijn religie. Daarna ging ik wel bij andere instellingen werken, maar toen viel het allemaal wel mee.

6.3.3 REACTIE RESPONDENTEN OP LABELING

Zoals in de voorgaande paragrafen is geconstateerd, hadden alle respondenten last van een etiket of label, als het niet van de samenleving als geheel is, dan is het in ieder geval van de eigen omgeving. Daarom heb ik aan de respondenten de vraag gesteld of deze reactie van de omgeving en de samenleving ook invloed hebben gehad op het eigen handelen en de manier waarop zij met mensen omgingen. Ik was daarbij vooral geïnteresseerd of hun gedragingen een andere vorm hebben gekregen door deze labeling.

Respondent 2 had zo veel last van labeling gehad dat hij op een gegeven moment een besluit heeft genomen om naar het buitenland te emigreren en geen onderdeel meer wil zijn van deze samenleving². Het opvallende is dus dat radicalisering met vervreemding begon (zie hoofdstuk 4), maar dat bij de terugkeer in de samenleving, of poging daartoe, wederom dat gevoel van vervreemding naar boven komt drijven. Deze keer door het imago van de ex-radicaal en de daaruit voortvloeiende uitsluiting en marginalisering

“Eind 2005, dat ik dit leven en alles wat er allemaal bij hoorde helemaal beu was. Dat ik het niet snapte en dat ik dacht, dit is niet mijn land. Die vervreemding trad weer in. Ik wilde geen onderdeel uitmaken van deze samenleving waarin ik niet vrij kon zijn, ik kan hier niet mijn mening hebben en ga zo maar door. En toen gebeurde toch wel een ander soort omslag om het zo maar te zeggen en ben weggaan naar het buitenland [...]Het gaat wat met je doen, als persoon. Er wordt zoveel over je gezegd en je herkent jezelf er niet in. Je weet niet hoe je ermee om moet gaan. Enerzijds denk je maar dit ben ik toch helemaal niet?”

Maar eenmaal in het buitenland, kwam hij tot conclusie dat het een verkeerd besluit is geweest om weg te lopen van de moeilijkheden die hij heeft ervaren. Nederland is namelijk wel zijn land en zal zich niet weg laten pesten uit zijn eigen land. Als gevolg hiervan kwam hij terug en ging veel meer investeren in zijn leven in Nederland en in het opbouwen van zijn bestaan, ondanks alle labels en etiketten die hij ervaart.

“En toen dacht ik: wacht eens even, ik ben weggelopen uit mijn eigen huis, uit mijn eigen omgeving en verruild voor een wild vreemd land waar mijn status nog extremer wordt. Toen dacht ik, Nederland is wél mijn land, ik ben daar opgegroeid, ik ben daar een onderdeel van en het is het land van mijn kind, mijn dochter. En dan zie je wat bij mij intern gebeurde, los van hoe ik als persoon in elkaar zat, was dat ik een omslag maakte van, he.. wacht even! En ik kwam er erachter wie ik was en waar ik bij hoorde, waar ik onderdeel vanuit maakte. Dat zou ervoor zorgen dat zowel ik in mijn manier van doen en laten anders in het leven ging staan als dat de samenleving mij voor een groot deel anders zou ontvangen. Dat was voor mij het deradicaliseringsmoment. Toen ik met dezelfde ideeën constructief begon na te denken over Nederland. Ik begon te denken in “wij” in plaats van “wij en zij”. Ik begon na te denken in die zin: ik ben hier onderdeel van en dit is mijn land en niemand kon mij eruit sturen. Ik mag hier zijn met wie ik ben en dat mag niet betekenen dat ik het land in zee wil drijven. Maar dat wil wel

---

² In de zoektocht naar respondenten is gebleken dat veel van de jongeren die veroordeeld zijn voor extremistische activiteiten het land hebben verlaten, hetzij vrijwillig of gedwongen. Het is denkbaar dat diegene die vrijwillig vertrokken zijn naar het buitenland dit hebben gedaan in verband met de heersende beeldvorming over hun en de negatieve naamsbekendheid die zij “genieten”.

betekenen dat ik mijn rechten ga opeisen en dat zou ervoor zorgen dat ik ging investeren. En dat ik constructief zou zijn en ik een andere boodschap zou uitstralen”.

Respondent 5 heeft ervoor gekozen om vanuit de gevangenis en daarna een opleiding te volgen en heeft zich daardoor weten te ontwikkelen, ondanks het feit dat hij weet dat hij weinig kans maakt op de arbeidsmarkt. Hij heeft daarom initiatief genomen om vrijwilligerswerk te gaan doen.

Respondent 3 is voorzichtiger geworden met publieke optredens over islam en moslims om het risico te vermijden gezien te worden als een expert of als een vrome moslima. Dit zou leiden tot een bepaalde label of etiket die ze geplakt krijgt, waarvan ze niet wil dat het een soort herkenningspunt voor haar wordt. Aan het begin van haar deradicalen periode moest zij nog wel ingaan op reactie die ze kreeg die te maken hadden met de reputatie die ze had opgebouwd en waarvan ze graag van af wou komen.

“Ik ben nu wel heel voorzichtig met de manier waarop ik mezelf presenteer. Ik wil zo min mogelijk opvallen als iemand die “vroom” zou zijn of “veel weet”. Soms word ik nog gevraagd om een lezing te geven, dat doe ik niet meer, ik wil niet meer gezien worden als iemand die het allemaal zo goed weet. Want als je het goed weet dan moet je het ook doen, en ik wil het niet allemaal meer zo doen”.

Respondent 1 had door de heersende beeldvorming over hem vanuit zijn radicale periode veel moeite om daarna op een “natuurlijke” wijze in contact te komen met zijn studiegenoten en docenten. De uitsluiting en marginalisering duurden nog voort. Hij nam zelf op een gegeven moment wel zelf het initiatief om in contact te komen met zijn medestudenten. De reacties op dit initiatief waren verschillend. De ene groep greep deze handreiking aan om in contact te komen met deze medestudent die tot voor kort liever geen contact had. Anderen daarentegen bleven afstandelijk. Dit heeft bij de respondent ertoe geleid dat er daarna ook geen tweede poging kwam omdat hij dit zag als een teken van ongewenste toenadering.

“Daarna zag je die blikken van mijn medestudenten, van docenten van wie ik les heb gehad, zo’n blik met een boodschap van: hmmm dat is die gozer die vaak in zijn eentje zit met een baard? Er kwam ook bijna nooit het initiatief van hun om in contact te komen. Je moet blij zijn als ze hallo zeggen en dan hou het daarbij op. Op een gegeven moment moest ik zelf het initiatief nemen om die drempel te breken. Ik moet zeggen dat het bij sommige gevallen niet succesvol was gegaan. Bij dat soort figuren was toen voor mij ook meteen over. Dus mensen die op het eerste initiatief niet positief reageren dan houdt het bij mij gelijk op. En mensen die wel positief reageren daar is daarna gewoon contact ontstaan. Die eerste stap was wel heel belangrijk”.

6.4 CONCLUSIES LABELING

Bij het onderdeel terugkeer heb ik twee elementen onderzocht. Ten eerste de aanwezigheid en de rol van het sociale netwerk in het leven van gederadicaliseerde jongeren. Ten tweede de mate waarin deze jongeren last hebben gehad van labeling door de eigen omgeving en de bredere samenleving.

Hierbij kan een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen respondenten die een “publiek profiel” hebben en respondenten die dit niet hebben. Bij de vier respondenten die niet in de publiciteit zijn geweest en/of niet in aanraking zijn gekomen met justitie, was het mogelijk om hun leven langzaam op te pakken. Omdat bij de meeste respondenten het proces van deradicalisering begon vóór of gedurende hun studietijd, zijn zij geleidelijk aan opgenomen in de *mainstream* van onze samenleving. De persoon in kwestie bleef in zijn anonimiteit en was onzichtbaar voor de samenleving en de effecten van labeling bleven beperkt tot de schaal van de eigen omgeving. Ze hebben hun terugkeer vaak als goed ervaren.

De respondenten die onzichtbaar waren voor de bredere samenleving via de media, dus zonder “publiek profiel”, hebben wel last gehad van labeling vanuit het eigen netwerk, zonder dat dit hun leven overigens wezenlijk heeft beïnvloed. Zo is labeling beperkt gebleven tot het niveau van de directe omgeving die daarvan wel op de hoogte was. Opvallend is daarbij dat bij deradicalisering onder deze respondenten een labeling is ontstaan juist de andere kant op. Hiermee wordt bedoeld dat de eigen omgeving zoals ouders, en soms ook vrienden, moeite hadden met het feit dat de respondent ging deradicaliseren. De radicale periode was namelijk voor de omgeving een teken van een ‘*spirituele bewust zijn*’ en een teken van ‘*vroomheid*’. De radicale periode werd door de ouders en omgeving louter gezien vanuit een religieuze bril, waarbij de jongere het imago heeft van een vrome en praktiserende moslim(a). De keerzijde van dit radicale gedachtegoed, die zich kenmerkt door extreme opvattingen en gesloten zijn voor andersdenkenden, bleef klaarblijkelijk onzichtbaar voor de ouders en de rest van de omgeving, die moeite hadden met de deradicalisering van deze jongeren. De uiterlijke kenmerken, voorheen zichtbaar voor de omgeving, zoals een baard of een specifieke kledingdracht, vielen in de meeste gevallen immers weg als gevolg van het deradicaliseren. Dit werd soms door de islamitische omgeving als niet-prattig ervaren, omdat zij niet meer als een radicaliserende jongere worden herkend en worden gezien als iemand die opeens minder interesse heeft voor de religie. Dit laatste wordt over het algemeen niet als positief ervaren door de islamitische gemeenschap.

Bij de drie respondenten die vast hebben gezeten en/of in de publiciteit zijn geweest is te merken dat het proces van terugkeer in de samenleving heel moeizaam is verlopen, of zelfs onmogelijk in sommige opzichten. Zij zijn voor altijd getekend en hun radicale verleden zal hen blijven achtervolgen, vanwege het etiket dat ze hebben.

Hun ervaring van de terugkeer in de samenleving wordt gekenmerkt door negatieve ervaringen en soms een uitzichtloos toekomstperspectief. We kunnen vaststellen dat deze jongeren een duidelijk en herkenbaar imago hebben, dat het normaal functioneren in de samenleving moeilijk, zo niet onmogelijk maakt.

Gelet op het bovenstaande, is op te merken dat als radicalisering zichtbaar is voor de samenleving via de media, dit gevolgen heeft voor de desbetreffende persoon, ook ná zijn radicalisering. Het imago dat de ex-radicaal overhoudt aan zijn radicale periode lokt als het ware negatieve reacties vanuit de maatschappij uit.

Een gederadicaliseerde die terug probeert te komen naar de *mainstream* samenleving zal worden geconfronteerd met zijn eigen verleden. Dit kan zich uiten in het label dat hij/zij opgeplakt krijgt door (een deel) van zijn/haar omgeving. Voor de respondenten die zichtbaar waren als "radicaal" in de samenleving, hebben veel last van labeling (gehad). Dit beperkte zich niet alleen tot bredere samenleving, maar zelfs vanuit de eigen vriendenkring en eigen gemeenschap. Doordat ze als radicaal werden bestempeld en als zodanig bekend stonden bij het publiek, de media en de veiligheidsdiensten, is de angst om in contact te komen met een dergelijke radicaal groot. Men wil immers niet het risico lopen dat hij of zij in verband wordt gebracht met een dergelijk "publiek figuur". Gevolg is dat het leven van dergelijke gederadicaliseerde jongeren bijna onmogelijk wordt gemaakt. Ze worden er dagelijks mee geconfronteerd. Dit uitte zich in wezenlijke overlast in de (digitale) media, maar ook in hun dagelijks leven zoals beperkte contacten met vrienden, beperking van hun bewegingsvrijheid (internationaal reizen), etc. Dit etiket wordt na het afzweren van het radicale gedachtegoed door de samenleving niet zonder meer losgelaten. Een gederadicaliseerde, die probeert terug te komen naar de *mainstream* samenleving, wordt zo onherroepelijk geconfronteerd met zijn eigen verleden.

7. CONCLUSIES

Deze scriptie onderzoekt de radicale en post-radical levensloop van een aantal moslimjongeren en hun ervaringen bij de terugkeer in de samenleving. Gezien de maatschappelijke gevoeligheid van het onderwerp, waren potentiële respondenten moeilijk bereikbaar en terughoudend wat betreft hun medewerking aan mijn onderzoek. Ondanks meerdere toezeggingen over het anonieme karakter van het onderzoek, is het mij niet gelukt om een grote groep te bereiken. Na een moeizame zoektocht, heb ik uiteindelijk een relatief beperkte groep kunnen spreken van zes respondenten, hetgeen maakt dat de resultaten van dit onderzoek slechts beperkt generaliseerbaar zijn. Doordat het echter zo'n unieke groep betreft, hoop ik toch iets meer inzicht te kunnen bieden in de ervaringen van gederadicaliseerde jongeren. Om een zo compleet mogelijk verhaal te kunnen reconstrueren, heb ik in mijn onderzoek getracht het hele proces van radicalisering, deradicalisering en terugkeer in de samenleving te verwerken.

Radicalisering:

Uit het onderzoek is gebleken dat de leeftijd waarop het proces van radicalisering is begonnen, bij alle zes respondenten ongeveer tussen 14 en 17 jaar ligt. Opvallend is dat de drie respondenten die op een jonge leeftijd (rond hun 14de), vatbaar bleken voor radicaal gedachtegoed, een langer radicaliseringsproces hebben doorlopen en uiteindelijk hoger op de "radicale ladder" eindigden dan de respondenten die op een latere leeftijd (rond hun 16de), hiermee in aanraking zijn gekomen. Bij deze groep hebben veranderende leefomstandigheden zoals studie, een baan of het aangaan van een relatie, niet lang op zich laten wachten, waarbij hun deradicalisering relatief snel op gang kwam.

Bij de meeste respondenten is radicalisering niet begonnen vanuit hun interesse in het geloof, oftewel *de religieuze dimensie*, maar was er veeleer het gevoel van enerzijds discriminatie en uitsluiting en anderzijds consternatie over internationale conflicten waar moslims bij betrokken waren. Dit wordt in de literatuur ook wel *de politieke dimensie* genoemd. Deze jongeren voelden zich niet thuis in de Nederlandse samenleving, waarna hun zoektocht begon naar hun identiteit, wie ze zijn en wat hen onderscheidt van de rest van de samenleving. Deze jongeren kampten met religieus-georiënteerde vragen waar ze geen antwoord op konden vinden binnen hun gezin, vrienden of zelfs binnen de moskee. De antwoorden op de religieuze vragen en identiteitsvraagstukken waar ze mee worstelden, werden hun in belangrijke mate aangeboden op het internet. Dit laatste speelde een belangrijke rol bij hun

radicaliseringsproces maar niet bij alle respondenten. Zo was bij drie respondenten het kunnen deel uitmaken van een islamitische groep of beweging een belangrijk fase geweest. Door onderdeel te zijn van een dergelijke groep, die vooral uit gelijkgestemden bestond, konden zij een gevoel van verbondenheid, geborgenheid en acceptatie beleven, dat zij buiten "hun" groep niet (meer) konden ervaren. Dit wordt in de literatuur aangeduid als *de sociale dimensie*.

Geen van de jongeren die aan het woord kwam, heeft aangegeven ooit van plan te zijn geweest om geweld te gebruiken in Nederland en/of tegen Nederlandse doelen. Echter vijf van de zes respondenten (allen mannen) waren wel bereid om naar de frontlinie af te reizen, waar moslims op dat moment betrokken waren bij een conflict. De bereidheid om zich aan te sluiten bij een gewapende strijd kwam bij deze mannen voort uit het door hen ervaren onrecht tegen en onderdrukking van moslims in bijvoorbeeld Palestina of Afghanistan.

Deradicalisering:

Zoals in de literatuurstudie uiteengezet, is bij deradicalisering onderscheid te maken tussen een verandering op gedragsniveau en het niveau van opvattingen. Bij vijf van de zes respondenten heeft er bij het deradicaliseren een veranderingsproces plaatsgevonden op het niveau van opvattingen. Dit houdt in dat hun vertrouwen in het sociale en politieke systeem was toegenomen en zij weer gingen geloven in Nederland als het land waar ze hun toekomst en carrière wilden opbouwen. Hierdoor begonnen zij steeds meer te ondernemen, om ervoor te zorgen dat zij weer deel uitmaakten van de *main stream* samenleving. Bij één respondent is te concluderen dat het veranderingsproces vooral op het niveau van gedrag plaats heeft gevonden. Hij nam namelijk afstand van het idee dat geweld als middel zou kunnen fungeren om politieke invloed te kunnen uitoefenen.

Bij de eerste groep ging het proces van deradicalisering gepaard met een bredere invulling van hun geloof en een meer genuanceerde kijk op verschillen en diversiteit, zowel binnen de eigen gemeenschap als daarbuiten. Hun geloof kreeg voor hen meer inhoud en betekenis tijdens hun deradicalisering en werd niet meer gesimplificeerd tot vaste patronen, regels en uiterlijkheden. Deze cognitieve ontwikkeling maakte hen kritischer en weerbaarder ten aanzien van radicaal gedachtegoed. Hun ideologie veranderde langzaam doordat zij steeds meer in aanraking kwamen met andersdenkenden, alsook met denkbeelden buiten de eigen vertrouwde context. Al deze veranderingen op ideologisch gebied en de ontstane "mismatch" tussen de radicale leefstijl enerzijds en de eigen ambities van de jongeren anderzijds worden in de literatuur aangeduid als *normatieve factoren*.

Verder bleek dat ook hun *“praktische leefomstandigheden”* van grote invloed zijn geweest op het deradicaliseringsproces van de respondenten. In de loop der tijd veranderden de leefomstandigheden van de respondenten. Naar mate ze ouder werden, nam het belang van de eigen ontwikkeling toe. Hierdoor kregen zij andere interesses en werd hun behoefte aan een rustig en stabiel leven groter. Studie, een relatie en/of de behoefte om deel te nemen aan de samenleving kregen daarbij geleidelijk een steeds belangrijker plaats in hun leven.

De leefomstandigheden van de respondenten, en met name hun studie, en de bredere invulling en begrip van hun geloof waren de belangrijkste factoren die er uiteindelijk voor zorgden dat hun deradicalisering op gang kon komen.

Terugkeer:

De ervaringen van de respondenten met hun terugkeer in de samenleving zijn volgens de hypothese van Rabasa et.al (2010) afhankelijk van het wel of niet hebben van een *“gematigd sociaal netwerk”* aan mensen die de ex-radicalen verwelkomen en steunen, een *“fulltime activiteit”* waarmee men zich gewaardeerd en verbonden voelt met de samenleving, alsmede een *“supportive community”* die de ex-radicaal niet uitsluit en veroordeeld, maar juist insluit en ondersteunt en tot slot het daadwerkelijke *“deradicalisering”*.

- Sociaal netwerk:

De ouders van de respondenten boden een veilige emotionele thuishaven, ongeacht of het om hun radicalisering of deradicalisering ging. Over het algemeen waren de ouders zich echter niet bewust van het radicaliseringsproces waarin hun kinderen terecht kwamen. De meeste ouders vatten de toegenomen interesse van hun kinderen in geloof en spiritualiteit als positief op. Zij hadden klaarblijkelijk deze opvallend toegenomen interesse niet gekoppeld aan radicalisering of een afkeer van de samenleving en de bereidheid om zelfs naar een frontlinie af te reizen.

De relatie met de ouders werd wel enigszins gekenmerkt door spanningen ten aanzien van hoe ouders en kinderen de islam begrijpen en beleven. In de ogen van de respondenten hadden hun ouders maar een beperkt en oppervlakkig begrip van de Islam, gekenmerkt door veel culturele invloeden, ook wel de *“culturele Islam”* genoemd. De respondenten daarentegen zochten tijdens hun radicale periode naar eigen zeggen vooral naar de *“zuivere”* vorm van de Islam.

De rol van moskeeën en van de eigen gemeenschap bij zowel radicalisering als deradicalisering was verwaarloosbaar. De meeste respondenten hebben geen morele steun of opvang gehad tijdens hun worsteling met theologische vraagstukken. Bij één respondent werd hij zelfs weggestuurd van en geweerd uit de moskee.

- fulltime activiteit:

Het volgen van een studie heeft bij de meeste respondenten een cruciale rol vervuld in het deradicaliseringsproces, omdat er in de loop van hun studie een ideologische omslag plaats vond. Studeren leidde er blijkbaar toe dat zij met een open vizier naar de samenleving gingen kijken en het “hokjes-denken” los lieten, aangezien het er enerzijds voor heeft gezorgd dat de respondenten zich hebben ontwikkeld op allerlei gebieden en kennis hebben kunnen maken met de werking van de democratie en rechtsstaat. Anderzijds heeft studie hun de mogelijkheid geboden om in contact te komen met andersdenkenden.

- Supportive community:

De manier waarop de eigen gemeenschap en de samenleving naar de ex-radicaal kijken, is volgens verschillende onderzoekers van cruciaal belang voor het deradicaliserings proces en het succesvol kunnen re-integreren in de samenleving.

Respondenten die niet in de media bekend hebben gestaan als “radicaal” en ook niet in aanraking zijn geweest met justitie hebben gemakkelijker nieuwe vriendschappen kunnen afsluiten. Vooral het volgen van een studie en werk hebben hen geholpen bij het creëren van nieuwe sociale netwerken, zonder dat zij al te veel last bleven ondervinden van hun radicale verleden.

Deze groep heeft echter in eerste instantie binnen de eigen gemeenschap en door de ouders wel last gehad van een label. Omdat deze respondenten een andere invulling hebben gegeven aan hun geloofsbeleving, werd dit aanvankelijk door het eigen moslimnetwerk opgevat als een afname van geloof en spiritualiteit. Dit werd over het algemeen minder goed gewaardeerd binnen de islamitische gemeenschap. Het label waar deze jongeren binnen de eigen gemeenschap enigszins last van hebben gehad, was niet zozeer dat zij als radicaal werden gezien, maar juist dat zij in de ogen van hun gemeenschap, na hun deradicalisering, als minder religieus werden gezien.

Bij de respondenten met een radicaal “publiek profiel” was het bijzonder moeilijk om contacten te leggen met anderen. Zelfs met bestaande vrienden en contacten was het lastig weer een “gewone” relatie te hebben en/of te hervatten. Dit had primair te maken met de angst bij de omgeving om “gezien” te worden met een dergelijke “controversiële” persoon. Deze respondenten hadden het gevoel dat hun radicale periode hen voor altijd zou blijven achtervolgen en beïnvloeden.

Voorts werd hun ervaring met de terugkeer in de samenleving gedomineerd door negatieve ervaringen en uitzichtloze toekomstperspectieven. We kunnen vaststellen

dat deze jongeren een duidelijk en herkenbaar etiket hebben gekregen, dat het normaal functioneren in de samenleving onmogelijk, of op zijn minst moeilijk maakt. Zo'n label wordt door de samenleving niet (makkelijk) losgelaten.

Concluderend kunnen we stellen dat dit onderzoek, ondanks het beperkte aantal respondenten, de hypothese van Rabasa et.al. maar deels doet bevestigen. Het herzien van "idealen", door radicale gedachtegoed los te laten, is op zich niet voldoende om een succesvolle terugkeer in de samenleving mogelijk te maken. De aanwezigheid van een *supportive community*, het hebben van een *Fulltime activiteit* en een *gematigd sociaal netwerk* zijn belangrijk voor een succesvolle terugkeer van ex-radicalen, maar het zijn niet perse noodzakelijke factoren voor het voorkomen van herradicalisering. Het ontbreken hiervan zal dus niet per definitie leiden tot re-engagement. De hierboven genoemde factoren bepalen wel in hoge mate de wijze waarop ex-radicalen hun "nieuwe" leven oppakken. Hun weerbaarheid tegen herradicalisering lijkt eerder te liggen in de ideologische en cognitieve omslag dan in de praktische leefomstandigheden en de reactie van de omgeving op hun terugkeer.

LITERATUURLIJST

- Azca, M.N. (2011). *After Jihad, A biographical approach to passionate politics in Indonesia*
- Becker, H.S. (1963). *Outsiders*, New York, NY: Free Press
- Bjørge, T., en Horgan, J. (2009).(red.) *Leaving terrorism behind: individual and collective disengagement*. London: Routledge.
- Bos, K. van den, Ioseman, A., Doosje, B. (2009). *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen*. WODC, Ministerie van Justitie.
- Bovenkerk, F. (2010). *Uittreden, over het verlaten van criminele organisaties*, Amsterdam, Vossiuspers UvA
- Bourdieu, P. (1989). *Opstellen over smaak habitus en het veldbegrip*, Van Gennep Amsterdam.
- Buijs, F., Demant, F., Hamdy, A.(2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Cronin, A.K.(2009). *How terrorism ends. Understanding the decline and demise of terrorist campaigns*, Princeton en Oxford, Princeton University Press
- Demant, F. , Slotman M. , Buijs F. en Tillie J.(2008) *Decline and Disengagement. An analysis of processes of deradicalisation*, Amsterdam: IMES
- Demant, F., W. Wagenaar en J. van Donselaar, *Monitor racisme en extremisme. Deradicaliseren in de praktijk*, 2009, Amsterdam en Leiden, Anne Frankstichting en Universiteit Leiden, Pallas Publicaties
- Fermin, A. (2009). *Islamitische en extreem- rechtse radicalisering in Nederland. Een vergelijkend literatuuronderzoek*, Rotterdam: RISBO
- Graaff, B. de, C. de Poot en E. Kleermans (2010). *Radicalisering en radicale groepen in vogelvlucht*, in: Tijdschrift voor Criminologie, 51 (4), p. 331-344.
- Harchaoui, S. (red.), (2006), *Hedendaags radicalisme. Verklaringen en aanpak*. Apeldoorn-Antwerpen, Het Spinhuis.
- Jong, M. de (2011). *Grootmeesters van de sociologie*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

Koning, M. de, *Zoeken naar de 'zuivere' islam. Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans- Nederlandse moslims*, (2008), Amsterdam, Bert Bakker.

Pligt, J. van der, koomen, W., (2009). *Achtergronden en determinanten van radicalisering en terrorisme*, Amsterdam, WODC

Rabasa, A., Stacie L., Jeremy J., Christopher Boucek, (2010). *Deradicalizing Islamist Extremists*. RAND

San, M. van, Sieckelinck, S., Winter, M. de. (2010). *Idealen op drift, een pedagogische kijk op radicaliserende jongeren*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

Slootman, M. & J. Tillie (2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*, Amsterdam: IMES

Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986) *The social identity theory of intergroup behavior*. In S. Worchel, & W.G. Austin (Eds), *The psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.

Wolters, W. & Graaf, N. D. de (2005). *Maatschappelijke problemen: beschrijvingen en verklaringen*. Den Haag: Boom uitgevers.

Zijderveld, A.C. (1998) *De samenleving als schouwspel. Zijdeveld*, Rotterdam